HUMANIST

MAANDBLAD OVER HUMANISME, MENS EN WERELD

Schrijfster Aya Zikken:
'reizen houdt me wakker'

Herinneringen van een walvisvaarder

Bestaansvragen in het ziekenhuis

Het idee achter de snelweg

NUMMER 11 NOVEMBER 1997 PRIJS: F 4,95

STEUNFONDS
Humanisme

EXCLUSIEVE ZEEFDRUK VAN KEES SALENTIJN

De dialoog

Het Steunfonds Humanisme bestaat dit jaar 40 jaar! Speciaal ter gelegenheid hiervan heeft beeldend kunstenaar Kees Salentijn een jubileumprent ontworpen. Deze zeefdruk, getiteld* De Dialoog, *is dus alleen bij het Steunfonds verkrijgbaar. Door het kopen van de prent helpt u het jubilerende Steunfonds steunen. Want de opbrengst komt ten goede aan het praktische humanistische werk. De Dialoog is te koop voor slechts ƒ 250,– (galerieprijs ƒ 500,–!).

BESTELBON:

JA, ik bestel ____ exemplaren van *De Dialoog*.

Naam: m/v

Adres:

PC/Woonplaats:

Telefoonnummer:

- Zend mij de zeefdruk toe: per bestelling betaal ik *ƒ* 15,– als bijdrage in de verzendkosten.
- Ik kom de zeefdruk afhalen aan de Sarphatikade 13 in Amsterdam en betaal geen extra verzendkosten.

Géén betaling bijsluiten! Wij zenden u een acceptgiro en na ontvangst van het verschuldigde bedrag, zenden wij u de bestelde grafiek of kunt u deze zelf komen ophalen.

U kunt deze bon in een envelop sturen naar:
Steunfonds Humanisme, Antwoordnummer 10938,
1000 AL Amsterdam. Een postzegel is niet nodig.

Salentijn (1947) is bezeten van vorm en kleur. Zijn schilderijen en prenten bieden een smeltkroes aan culturele invloeden. De beelden zijn vooral sfeertekeningen, waarin de figuratieve elementen, hoewel nog wel herkenbaar, ondergeschikt zijn gemaakt aan de abstracte aspecten van de compositie. De stijl is los, expressionistisch. Het is een uiting van een ongecompliceerde levenshouding die direct het gevoel raakt.

De Dialoog is in een gelimiteerde oplage van 150 stuks gedrukt op 270 grams Velin Arches. Gesigneerd en genummerd door de kunstenaar. Grafisch atelier: Peter Wilms. Papierformaat: ca. 56 x 75 cm. Formaat afbeelding: ca. 48 x 64 cm.

in dit nummer

Moreel paniekvoetbal
Het gebrek aan normen en waarden is volgens kardinaal Simonis de reden dat Meindert Tjoelker 'zomaar' kon worden doodgeschopt. De Maastrichtse filosoof Sjaak Koenis vindt die verklaring gemakzuchtig. Een interview.

PAGINA 6

an held tot crimineel
Voedend zijn we als Japan en Noorvegen het verbod op de walvisjacht chenden. Maar vijftig jaar geleden tonden we zelf te juichen als een schip met kostbaar walvisvet het IJ opvoer. Walvisvaarder Albert Veldkamp heeft et tij zien keren.

PAGINA 8

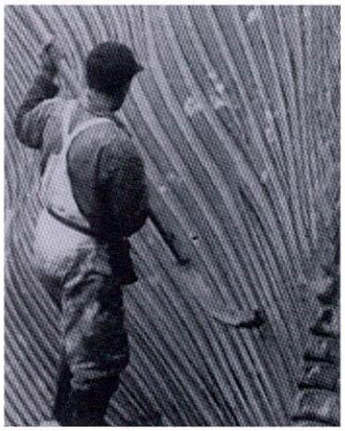

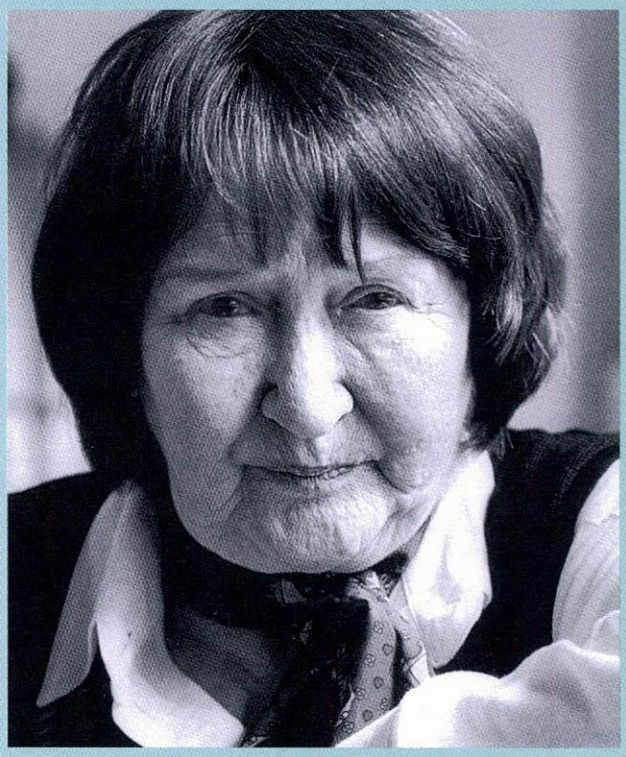

'Ouderen worden uit de kring gezet'
De 78-jarige schrijfster Aya Zikken heeft meer dan vijfentwintig boeken op haar naam staan. Voor het merendeel spelen die zich af in verre landen, want sinds ze als zevenjarige naar Indonesië ging, heeft ze nooit meer echt in Nederland kunnen aarden. Een interview over schrijven, reizen en ouder worden. "Mensen denken dat seksueel verlangen verdwijnt als je ouder bent. Dat is gewoon niet waar. Je gaat je mond erover houden."

PAGINA 10

Het idee achter de snelweg
Als je aan snelwegen denkt, denk je aan problemen: files, milieuvervuiling, ongelukken. Je zou haast vergeten dat snelwegen ons ook schoonheid en rijplezier brengen. Maar wat je uiteindelijk ook van snelwegen vindt: ze hebben ons landschap èn ons gedrag definitief beïnvloed. Want zoals de pil de seks veranderde, zo verandert de auto onze verhouding tot ruimte en tijd. Een verkenning van het nieuwe Nederland.

PAGINA 18

EN VERDER

Marian Verkerk	5
Bestaansvragen in ziekenhuis	16
Leven is lijden	25
Radio en televisie	26
Kuifje in Tibet	27
Idealen aan het werk	28
HV-nieuws	31
Colofon/cryptogram	34

Uw brief is van harte welkom. Maar schrijft u zo kort en bondig mogelijk (maximaal 200 woorden). De redactie behoudt zich het recht voor uw brief in te korten of niet te plaatsen.

Evenwicht
Uit de jongste cijfers van het Sociaal Cultureel Planbureau blijkt, dat het aantal buitenkerkelijken blijft toenemen. Op een inleiding in Utrecht van dr. Becker, één van de onderzoekers, hebben we kunnen beluisteren dat in veel gevallen het verlaten van de kerk een gevolg is van het verlaten van de aangehangen godsdienst.
De behoefte aan bezinning op levensvragen blijft vaak wel aanwezig en een deel van deze groep voelt zich verwant met het humanisme. Dit deel moet volgens onze inleider worden gezien als de potentiële voedingsbodem voor het ledenaantal.
Daardoor heeft het HV als levensbeschouwelijk genootschap naar mijn mening de belangrijke taak te fungeren als bezinningskoepel voor ongodsdienstigen, met als uitgangspunt: proberen *'leven en wereld te begrijpen uitsluitend met menselijke vermogens'*, met als belangrijkste *'zijn vermogen tot onderscheidend oordelen, waarvoor niets of niemand buiten hem verantwoordelijk kan worden gesteld' (citaten uit de HV-beginselverklaring, red.)*. Vanuit dit uitgangspunt kan het HV actief zijn zowel naar de medemens als naar de maatschappij.
Vaak wordt gepleit voor een praktisch humanisme. Wil het HV zich echter profileren naar potentiële leden, dan zal geen accent gelegd moeten worden op maatschappelijke activiteiten, maar moet er een goed evenwicht zijn tussen beginsel en de maatschappelijke vormgeving daarvan.
Bert Smit
Winschoten

Schubert
Hartelijk dank voor het fraaie Schubert-drieluik in uw oktobernummer. Jammer dat Bertil Huzen aan het slot van zijn artikel geen melding maakt van de *Schubert Masterclass 1998* voor professionele duo's Zang en Piano. Deze spraakmakende masterclass o.l.v. Robert Holl (zang) en Rudolf Jansen (piano) zal van 17 t/m 21 maart 1998 wederom plaatsvinden in de Beurs van Berlage.
De *Schubert Masterclass* is nadrukkelijk bestemd voor liedduo's en behandelt zanger en begeleider niet langer als gescheiden grootheden, maar als een onlosmakelijke eenheid. Dat wordt tijd, gelet op de dikwijls eenzijdige aandacht voor de vocale aspecten van het liedvak.
Vincent Verheijen
Schubert stichting, Amsterdam

Leven kost geld
Als puber kon ik het al niet vatten: waarom mag er voedsel 'doorgedraaid' worden als er mensen honger lijden? Dat mag, omdat het economisch verantwoord is: het transport van het voedsel naar de hongerigen is te duur ten opzichte van de productwaarde.
Nu ben ik twee keer zo oud en ik vat het weer niet: waarom wordt er geld besteed aan onderzoek om aan te tonen, dat leven geld kost? (*Uit een onlangs gehouden onderzoek zou blijken dat rokers de gemeenschap minder geld kosten omdat zij korter leven dan niet-rokers, red.*). Dat gebeurt, omdat sommige onderzoekers roken en hun eergevoel wordt geprikkeld door publicaties in het buitenland.
Bravo! Wij zetten een economische, hedonistische bril op. En het is 'goed'. Is dit goed? Zijn mensen nog wel op zoek naar wezenlijke oplossingen, die wezenlijke doelen dienen? Er is geen godsdienst meer, die ons handelen dicteert. Het wegblijven van opgelegde normen en waarden geeft lucht. Maar wij hebben wel een verantwoordelijkheid. Wij moeten keuzes maken. En laten wij ons daarbij alstublieft niet leiden door economische grondwetten, want dan telt menselijk lijden alleen als het economische gevolgen heeft!
Elaine Toes
Arnhem

Sterilisatie
Onlangs werd bekend dat minder gewenste bevolkingsgroepen in Zweden tot diep in de jaren zeventig werden gesteriliseerd. In de jaren dertig heeft ook onder Nederlandse wetenschappers en politici een discussie gewoed over de vraag of er - in verband met het vooral in confessionele kringen gesignaleerde 'zedelijk verval der Natie' - een wettelijke regeling betreffende sterilisatie en castratie moest komen. Uiteindelijk sneuvelde zo'n regeling.
Tien jaar geleden brachten onderzoekers van 'Homostudies Utrecht' aan het licht, dat zich onder de TBR-gestelden die in het verleden (fysiek) zijn gecastreerd niet alleen dwangmatige verkrachters en lustmoordenaars bevinden, maar ook mannen die niet met behulp van therapieën in hetero's konden worden veranderd. In de praktijk zullen niet alleen TBR-gestelden zijn geconfronteerd met psychiaters die homo's in hetero's wilden veranderen en/of castratie propageerden. In 1939 riep de Rooms Katholieke Artsenvereniging nog op om homoseksualiteit door middel van castratie te bestrijden. Zelf heb ik, nog maar vijf jaar geleden, een (jonge) door het GAK ingeschakelde psychiater horen beweren dat homoseksuele allergie-patiënten vaak alleen maar hetero hoeven te worden om bij toverslag al hun allergieën te verliezen!
De geringe aandacht die pers en politiek het afgelopen decennium hebben besteed aan dwangcastraties van Nederlandse homo's steekt schril af bij de opwinding over de onlangs aan het licht gekomen buitenlandse dwangsterilisaties en dito praktijken in onze eigen zwakzinnigenzorg.
R. Bolman
Rotterdam

De kostbare mens

Onlangs is onder de poëtische titel *De kostbare mens* een nieuw boek over humanisme verschenen. In dit toegankelijke overzichtswerk van 220 pagina's is het beste bij elkaar gebracht uit de vele teksten die de laatste jaren in Nederland over het humanisme zijn verschenen.
Samensteller Bert Boelaars over de titel: "Humanisten delen de overtuiging dat mensen zelf zin aan hun leven kunnen geven. Niemand kan dat overigens geheel op eigen kracht. (...) Mensen hebben elkaar daarbij nodig. Zo bezien zijn mensen zowel voor zichzelf als voor elkaar heel kostbaar."
Door dit boek kan iedereen in kort bestek en op hoofdlijnen kennismaken met (westers) humanisme. In de eerste twee hoofdstukken komen uitgangspunten en geschiedenis van het humanisme aan bod. Het derde hoofdstuk laat zien hoe het humanisme in binnen- en buitenland is georganiseerd. Hoofdstuk vier behandelt enkele thema's die bepalend zijn voor de kwaliteit van leven. Nagegaan wordt hoe het hedendaagse humanisme de kwaliteit op drie gebieden kan verbeteren: opvoeding, natuur en zorg.
Het boek, uitgegeven door De Arbeiderspers, kost in de winkel *f* 29,50. Lezers van de Humanist kunnen tot 1 januari profiteren van een introductiekorting. Voor slechts *f* 25,– inclusief verzendkosten krijgt u *De kostbare mens* thuis. Bestellen kan door dit bedrag over te maken op giro 58 van de Humanistische Pers te Amsterdam.

Allemaal maatje 36

Het gangbare schoonheidsideaal en vrouwbeeld (jong, mooi, rimpelloos en het onvermijdelijke maatje 36) begint zijn tol te eisen. Bij een recente psychologische studie bleek dat zeventig procent van de vrouwen zich depressief, schuldig en beschaamd voelden nadat ze drie minuten naar foto's van modellen in tijdschriften hadden gekeken. Deze modellen wegen gemiddeld 23 procent minder dan de gemiddelde vrouw.
De gevolgen liegen er niet om. Op dit moment wil tweederde van alle vrouwen graag afvallen en doet de helft van de middelbare scholieres al aan de lijn. Naar schatting lijden in Nederland 30.000 vrouwen tussen de 15 en 29 jaar aan eetstoornissen als anorexia (overmatig lijnen of helemaal niet eten) of boulimia (vreetbuien en daarna alles weer uitbraken).
Afgelopen maand ging een campagne rond het thema 'eigenwaarde' van start. De initiatiefnemers (The Body Shop, Aletta, Mama Cash, Nisso en Transact) willen hiermee het volgens eigen zeggen 'beperkend en bekrompen vrouwelijk ideaal dat het individu in ons geen ruimte geeft en dat onze persoonlijke ontwikkeling belemmert' ter discussie stellen. Hiertoe introduceerden zij Ruby, gecreëerd op de computer en gezicht en naamgever van deze campagne. Met haar 'Rubensiaanse' ronde vormen staat zij model voor eigenwaarde en echte schoonheid. Zij is te zien op billboards in Amsterdam en Den Haag en in de etalages van The Body Shop, waar ook meer informatie te verkrijgen is over deze campagne. De Ruby-campagne zal twee jaar duren.
Campagnesecretariaat Ruby, Postbus 106, 1243 ZJ 's-Graveland, tel. 035-6559326

Pisang

Marian Verkerk

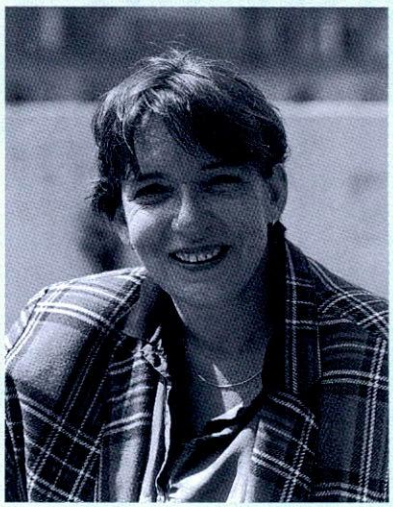

FOTO: SPEER FOTOGRAFIE

Toen in klein was, wist ik niet beter dan dat een banaan een 'pisang' heette en een komkommer een 'ketimoen'. Het waren die enkele woorden die mijn ouders terug in Nederland bleven gebruiken. Dat maakte mij helemaal niet Indisch, maar het was wel anders dan bij mijn vriendjes thuis. Zo was het ook anders dat mijn ouders al wat ouder waren dan die van mijn vriendjes. En zo waren en zijn er wel meer verschillen tussen mij en anderen.
Maar geven al die verschillen mij ook een eigen identiteit? Door de geschiedenis heen hebben wij elkaar identiteiten toegeschreven: de slet, de gek, de zieke, de crimineel, de homoseksueel, de vreemdeling of de barbaar. Identiteiten die juist het afwijkende, het verschillen met de normale identiteit benadrukken. Verschillen die als het ware gestold zijn tot identiteiten. Door die verschillen krijg je de identiteit van de Andere en vaak wordt het Andere automatisch als het slechte of het mindere beschouwt.
Diversiteit en verschil zijn bij uitstek humanistische thema's. Humanisten hebben de taak het 'normale' en het 'ideale' op te zoeken en te ondervragen. Niet het ideale of het normale, maar juist het erkennen van het verschil en de diversiteit in het menselijk bestaan is een humanistische opdracht. Mijn identiteit is precies die onzekere ervaring van wie ik ben in al mijn verschillen met anderen. Maar dat is nog iets heel anders dan te zeggen dat mijn identiteit de optelsom van die verschillen *is*. Een humanistische identiteit is principieel open en onbepaalbaar en impliceert daarmee ook een kosmopolitische levensvisie.
Dat ik niet alleen sta in deze opvatting van humanistisch Nederland getuige de opening van het academisch jaar van de rector Magnificus van de Universiteit voor Humanistiek en het thema van de Socrateslezing door Anil Ramdas. Het project 'de ideale mens?' van het Humanistisch Verbond biedt bij uitstek mogelijkheden meer stem te geven aan diversiteit. Als het vraagteken maar niet verdwijnt.

Columniste Marian Verkerk is voorzitter van het Humanistisch Verbond

Boek Savater populair

Het interview met de Spaanse filosoof Fernando Savater in het septembernummer van de Humanist heeft bij veel mensen interesse gewekt voor zijn boek 'Het goede leven'. De redactie ontving maar liefst 579 kaartjes naar aanleiding van de lezersactie, waarbij tien gratis exemplaren van het boek zouden worden verloot. De prijswinnaars hebben 'Het Goede Leven' inmiddels thuisgestuurd gekregen. Voor alle overige inzenders geldt dat het boek ook in de boekhandel verkrijgbaar is (Fernando Savater: 'Het goede leven. Ethiek voor mensen van morgen', *f* 29,95, uitgeverij Bijleveld. ISBN: 90.6131.663.4).

Maastrichtse filosoof keert zich tegen more

'Het gaat niet vaker mis dan

Amsterdam, Tilburg en Leeuwarden: drie steden die het afgelopen jaar het toneel waren van 'zinloos' geweld. Zijn het gruwelijke incidenten of lijdt Nederland inderdaad aan een ernstige vorm van moreel verval, zoals kardinaal Simonis denkt? De Maastrichtse filosoof Sjaak Koenis, die onlangs een boek over moraal en politiek in Nederland schreef, gelooft er niets van: "Mensen zijn zo moreel als wat, alleen moet je wel op andere plekken kijken dan vroeger."

DOOR GERT VAN DIJK & RAOUL WIRTZ

"Ik was echt verbijsterd toen ik Simonis hoorde zeggen dat de abortus- en euthanasiewetgeving verantwoordelijk zijn voor de recente geweldsuitbarstingen. Met het loslaten van de heiligheid van het leven zou de mens van alle morele ankers zijn beroofd." Onder het kleurrijke schilderij *De Kleurenvreter* van zoon Rutger Koenis (12) kan Sjaak Koenis er zich in zijn kleine kamertje op de Maastrichtse universiteit nog over opwinden. "Er is juist zoveel waaruit het tegendeel blijkt. Neem bijvoorbeeld de besluitvorming rond euthanasie in ziekenhuizen. Daar is veel onderzoek naar gedaan en als je ziet hoe moeizaam dat proces van besluitvorming verloopt en hoe slopend dat is voor alle betrokkenen, dan blijkt daaruit juist een enorm respect voor andermans leven. Ook de manier waarop de euthanasiewetgeving tot stand is gekomen, is juist een bijna ontroerende vorm van morele bekommernis. Het is toch heel bijzonder dat mensen zich gaan afvragen of het mogelijk is om op een menswaardige manier te sterven? Dat is toch geen verval van normen en waarden? Ik begrijp dan ook niet hoe je kunt zeggen dat er een verband bestaat tussen euthanasie en dat zinloze geweld in Amsterdam of Leeuwarden.
Het valt mij op dat tegenwoordig steeds meer problemen in termen van normen en waarden worden vertaald. Er wordt iemand doodgestoken en als in een reflex wordt in dezelfde zin gezegd dat Nederland een probleem heeft met normen en waarden. Het is puur paniekvoetbal. Zelf zie ik normen en waarden helemaal niet minder belangrijk worden, mensen zijn juist voortdurend bezig met wat ze goed en belangrijk vinden. Mensen zijn zo moreel als wat, maar je moet wel op andere plekken kijken dan vroeger. De kerk loopt leeg, maar de milieubeweging kan avond aan avond de zalen vol krijgen. Uiteindelijk zoeken mensen altijd naar moraal."

Waar komt dan die neiging vandaan om criminaliteit als een probleem van normen en waarden te zien?

"Het soort van criminaliteit waar we het nu over hebben, waarbij mensen zomaar op straat worden doodgeschopt, is heel bedreigend voor je gemeenschapsgevoel. Er gebeurt iets waardoor heel primaire gevoelens worden geschaad: het gevoel van veiligheid dat je aan een gemeenschap ontleent, dat je ergens bij hoort. Ik kan me goed voorstellen dat mensen dan zo'n emotionele reactie hebben. Maar ik heb erg veel moeite met die gemakkelijke verklaring: 'het komt omdat onze normen en waarden zijn aangetast'. Vaak wordt er niet eens bij gezegd over wel-

aniekvoetbal'

roeger'

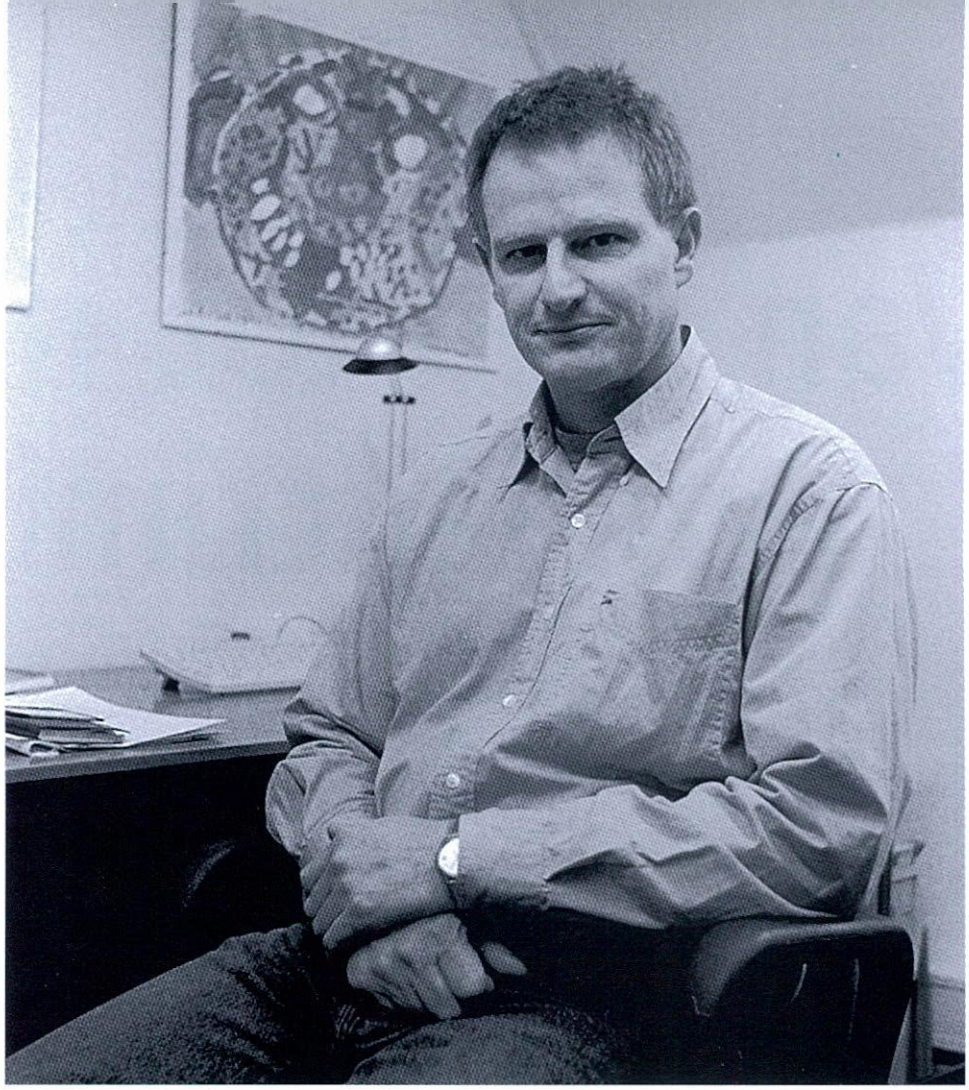

FOTO: HENK MAGNEE

Sjaak Koenis: 'Vroeger bij ons thuis was het duidelijk. Je wist waar je je aan moest houden en dat deed je dan ook'

ke normen en waarden het precies gaat. Meestal houdt de discussie meteen op."

Zijn het dan incidenten, is er niets aan de hand?

"Als je wilt weten of bijvoorbeeld de moord op Meindert Tjoelker meer is dan een incident, dan moet je eerst goed naar de cijfers rond criminaliteit kijken. Uit die cijfers blijkt dat de toename van dergelijke criminaliteit niet dramatisch is. Zelf heb ik ook het gevoel dat dergelijke gruwelijke incidenten altijd al hebben plaatsgevonden en in een complexe samenleving als de onze ook altijd zullen gebeuren. Wel zijn deze uitwassen door alle mediabelangstelling veel zichtbaarder geworden. Vroeger stond zo'n moord alleen in het *Fries Dagblad*, nu staan alle kranten er bol van. Dat versterkt nog eens het gevoel dat er werkelijk iets aan de hand is, dat het bindweefsel van onze gemeenschap kapot scheurt. Tegelijkertijd gebruiken en misbruiken sommige mensen dit soort incidenten om de normen en waarden van hun eigen partij of levensbeschouwing weer eens onder de aandacht te brengen.

Er bestaat ook een soort mode aan verklaringen. Zo'n tien of twintig jaar geleden lag alles altijd aan 'de maatschappij' en aan 'de structuren'. Nu zijn ineens 'de afwezige normen en het waarden' en 'het gebrek aan gemeenschapsgevoel' de boosdoeners. Dat is net zo'n makkelijke versimpeling."

'De kerk loopt leeg, maar de milieubeweging kan avond aan avond de zalen vol krijgen. Uiteindelijk zoeken mensen altijd naar moraal'

"Op zich begrijp ik die bezorgdheid over onze moraal wel: vanwege de ontzuiling is het voor vrijwel niemand meer vanzelfsprekend waar je je normen en waarden vandaan haalt, wat je belangrijk vindt in het leven, waar je het goede leven moet zoeken. Vroeger bij ons thuis was dat gewoon duidelijk, je wist waar je je aan moest houden en dat deed je dan ook. Tegenwoordig zijn de meeste mensen veel meer losgeweekt uit dat soort verbanden. Voor een individu kan het heel dramatisch zijn als je het milieu waarin je bent opgevoed uit elkaar ziet vallen. Kijk maar naar Maarten 't Hart, die heeft zijn hele oeuvre aan dat probleem gewijd. Maar ik hou er niet van als gezegd wordt dat mensen naar de verdommenis gaan omdat ze het kerkverband kwijt zijn. Voor een aantal mensen was het een schokkende ervaring om de kerk te verlaten, maar bij de meesten heeft het uiteindelijk tot grotere bewustwording geleid. Dat je zelf moest gaan nadenken over wat je belangrijk vindt, dat je bewust keuzes moest leren maken..."

Dat is niet altijd eenvoudig...

"Natuurlijk komen mensen soms in de problemen: het kiezen tussen waardenstelsels is nu eenmaal ingewikkeld en pijnlijk. Mensen moeten het ook veel vaker alleen uitzoeken en er bestaat een sterke sociale en psychologische druk om onafhankelijk te zijn en het allemaal zelf op te lossen.

Maar volgens mij loopt het nu niet vaker fout dan vroeger, toen mensen helemaal in een zuil geïntegreerd waren en vervolgens toch de mist in gingen - niet van jongetjes af konden blijven of in het onderwijs volstrekt hun gang konden gaan. Er zijn nu minder veilige nissen waarin je je kunt opsluiten. Maar dat levert ook nieuwe mogelijkheden op, bijvoorbeeld dat je met je kinderen een debat voert over wat zij belangrijk vinden. Vroeger bij mij thuis kon dat niet. Je wist waar je je aan moest houden en dat deed je dan ook De zaken waar ik het nu met mijn kinderen over heb, die heb ik zelf nooit bij mijn ouders durven aanroeren. Het feit dat ik nooit naar de kerk ga, heb ik niet met ze kunnen bespreken. Dat vind ik pijnlijk. Ik kan het nu met mijn kinderen hebben over wat humanistisch vormingsonderwijs voor ze betekent. Pure winst."

■

Van Sjaak Koenis verscheen onlangs bij uitgeverij Van Gennep 'Het verlangen naar gemeenschap. Over moraal en politiek in Nederland na de verzuiling', 144 blz, f29,90.

Walvisvaarder heeft tij zien keren:

Van held tot milieucrimineel

Een walvisvaarder was vijftig jaar geleden nog een nationale held die meehielp het na-oorlogse tekort aan vetten weg te werken. Tegenwoordig wordt iemand die de harpoen in het reusachtige lijf van een walvis jaagt, bestempeld als misdadiger. Hoe ga je om met zo'n omwenteling in denken? Albert Veldkamp (71) was negen jaar lang stuurman van *de Willem Barendsz*, het schip dat uitvoer naar de zuidpool op jacht naar blauwe vinvissen, potvissen en bultruggen. "Dat gevoel van 'ach, wat zielig' had je niet. Je was met je werk bezig: een hoge productie halen."

DOOR LEONIE VAN DEN SCHOOR

FOTO: COLLECTIE NEDERLANDS SCHEEPVAARTMUSEUM AMSTERDAM

Een dienblad in de vorm van een blauwe vinvis hangt boven het aanrecht, foto-albums over de walvisvaart sieren de boekenkast en de dikke witte kapstokhaken in de hal blijken bij nadere inspectie potvistanden te zijn. De woning van het echtpaar Veldkamp aan de boulevard van Vlissingen ademt de sfeer van de walvisvaart uit. Een poolgek, noemt zijn vrouw hem gekscherend. Albert Veldkamp (71), een bos zilverwitte haren en zachte, bruine ogen, gaat zitten in een stoel met uitzicht op de wijdse Westerschelde. "Mijn hele leven staat in het teken van de poolgebieden en de walvisvaart. Als kleine jongen las ik alle boeken over ontdekkingsreizigers als Amundsen, Scott, Shackleton. Dat wilde ik óók."

'Je was mede-opbouwer van het vaderland, je hielp de hongersnood lenigen'

Veldkamp kent de geschiedenis op z'n duimpje. In de zeventiende eeuw had Nederland een bloeiende walvisvaart. Dat hield op rond 1850: de Noordelijke IJszee was leeg gevist. Driekwart eeuw lag de walvisvaart stil. Totdat de jacht in 1946 'herontdekt' werd. Veldkamp: "Na de oorlog was er een schreeuwend gebrek aan vetten in dit land. De hele veestapel was weg geroofd. Koeien, varkens, schapen, we hadden niks meer. Bovendien hadden we net die hongerwinter gehad. Aardappelsoep was alles dat je kon krijgen. Vet was iets exclusiefs."

Kookketels

Een Zweedse tanker werd omgebouwd tot het walvisfabriecksschip *de Willem Barendsz*. In het tussendek stonden achttien kookketels klaar om de speklaag van de walvissen te verwerken tot traan. Antarctica was het nieuwe gebied voor de walvisjacht. Via Curaçao, waar het schip stookolie bunkerde, ging het eerst naar Kaapstad. Daar voegde zich een vloot van veertien jagers bij het moederschip. Vele Zulu's monsterden als arbeider aan. Veldkamp: "Na Kaapstad moesten we eerst door de *roaring forties*, de veertigste breedtegraad. Daar kon het enorm stormen. Als je dat doorstaan had, liep je vanzelf op tegen het pakijs van de zuidpool, het vangstgebied van de walvissen. We waren dan al twee maanden onderweg."

De walvissen verraadden hun aanwezigheid met een *blast*, hun adem die in de kou tot een fontein van waterdruppels kristalliseerde. De jagers zwierven dan uit en maakten de harpoen, die ruim tachtig kilo woog, schietklaar. Zodra het schiettuig in de huid van de walvis doordrong, explodeerde de granaat die op de punt van de harpoen was bevestigd. De walvis was op slag dood. Met een klauw om de staart werd hij door een zware lier aan boord van *de Willem Barendsz* gehesen. Veldkamp: "Dan zie je pas hoe groot zo'n dier is. De eerste keer dat ik een walvis op het dek zag liggen, ben ik er even langs gelopen om hem met mijn vingers te betasten. Je kunt nauwelijks geloven dat het werkelijkheid is. Het leek wel een plaatje uit *Gullivers reizen*. Vooral een blauwe vinvis is groot: dertig meter lang en vijf meter hoog, stel je dat eens voor! Een gigantisch dier met het gewicht van wel twintig olifanten. Massa's vlees."

Margarine

Met grote flensmessen werd de walvis geschild als een banaan. De enorme vetlagen verdwenen in de stookketels om er vier uur later als walvistraan uit te komen. De traan was 'goed voor tienduizenden pakjes margarine'. Veldkamp: "Het was keihard werken, twaalf uur op, twaalf uur af. Zo'n walvisvaarder is een enorm bedrijf. We hadden een bakkerij, een slagerij en een wasserij aan boord. Koks waren voortdurend aan het koken. Het schip was altijd in beweging. Stookolie werd

Nederlandse walvisvaarders verwerken een walvis op het dek van de Willem Barendsz, circa 1950

erin gepompt, jagers kwamen langszij om proviand te bunkeren, walvissen werden op het dek gehesen en verwerkt. Ik moest zorgen voor de stabiliteit van het schip. Soms kwam de scheepsdokter naar me toe: 'Kun je het schip even stil houden, ik moet een blindedarm-operatie doen'."

Om het gezinsgeluk niet te verstoren liet een harpoenier het mannetje van een (monogaam) koppel walvissen met baby wel eens gaan. Maar voor de rest was er van sentimentele gevoelens jegens walvissen vrijwel nooit sprake. Veldkamp: "Ik dacht wel eens: 'Wat een mooie beesten zijn het toch'. Zo'n prehistorisch dier dat er al miljoenen jaren hetzelfde uitziet. Maar ik vond het niet zozeer zielig. Je was heel intensief met je werk bezig. Je was uit op productie: hoeveel traan is er geproduceerd? Als je veel walvissen had geschoten, had je een goeie dag. Daarvoor was je er tenslotte ook, dat was je taak. Je was mede-opbouwer van het vaderland, je hielp de hongersnood lenigen. Als we thuiskwamen en de haven binnenliepen, was dat een nationaal gebeuren. Duizenden mensen stonden op de kade langs het IJ. De Nicolaaskerk luidde de klokken, de harmonie stond te blazen. Het leek bijna heldenverering."

Pure noodzaak

Tegenwoordig staat de walvisvaart in een ander daglicht. *Greenpeace* en andere milieu-organisaties zijn fel gekant tegen de walvisjacht. Om uitsterven te voorkomen is de walvisvaart wereldwijd stil gelegd, op enkele wetenschappelijke uitzonderingen na. De dissidente landen Japan en Noorwegen worden verguisd. Wie vroeger vereerd werd als een held, is tegenwoordig een milieucrimineel. Albert Veldkamp kijkt nuchter tegen deze omslag in de publieke opinie aan. "Destijds was de walvisvaart een pure noodzaak, tegenwoordig niet meer. Dat vergeet de huidige generatie wel eens. Ze kunnen zich nauwelijks voorstellen wat schaarste is, ze zijn opgegroeid in weelde. Ik denk dat elk tijdperk zijn eigen gedachtengang heeft. Dat maakt het ook zo moeilijk om de historie te begrijpen. Wie weet staat er over vijftig jaar een generatie op die met de vinger naar ons wijst: 'Hoe heb je ooit in die stinkende auto's kunnen rondrijden, jullie hebben het milieu verpest'."

"Tijden veranderen en je verandert zelf mee. Nu denk ik ook: laten we in godsnaam zuinig zijn op deze dieren. In Amerika heb ik met mijn vrouw een *whale-watching* boottochtje gemaakt. Een walvis dook onder onze boot door, de mensen waren verrukt. Hij was echt bezig er een show van te maken. Zo had ik walvissen nog nooit meegemaakt! Vroeger waren ze altijd op de vlucht, het duurde uren voor je ze te pakken kon krijgen. Daar in Amerika realiseerde ik me pas hoe intelligent die dieren zijn. Hoe intelligent ze wel móeten zijn. Ik denk dat ze het gevaar van onze vloot altijd hebben beseft." ■

'Alleen zijn
is vaak de makkelijkste

Zodra haar nieuwste boek af is, wil Aya Zikken weer op reis. Naar Zimbabwe wellicht, of misschien weer naar Indonesië, waar ze een groot deel van haar jeugd heeft doorgebracht. De 78-jarige schrijfster verwerkte haar reizen in romans en reisverhalen. Voor dit oeuvre ontvangt ze op 29 november de Anna Bijns Prijs voor de vrouwelijke stem in de letteren. Aya Zikken zou graag een boek schrijven over de ongemakken van het ouder worden: "Het falen van het herinneringsvermogen is nog het minst ingrijpend."

DOOR TANNY DOBBELAAR

chrijfster Aya Zikken:

weg'

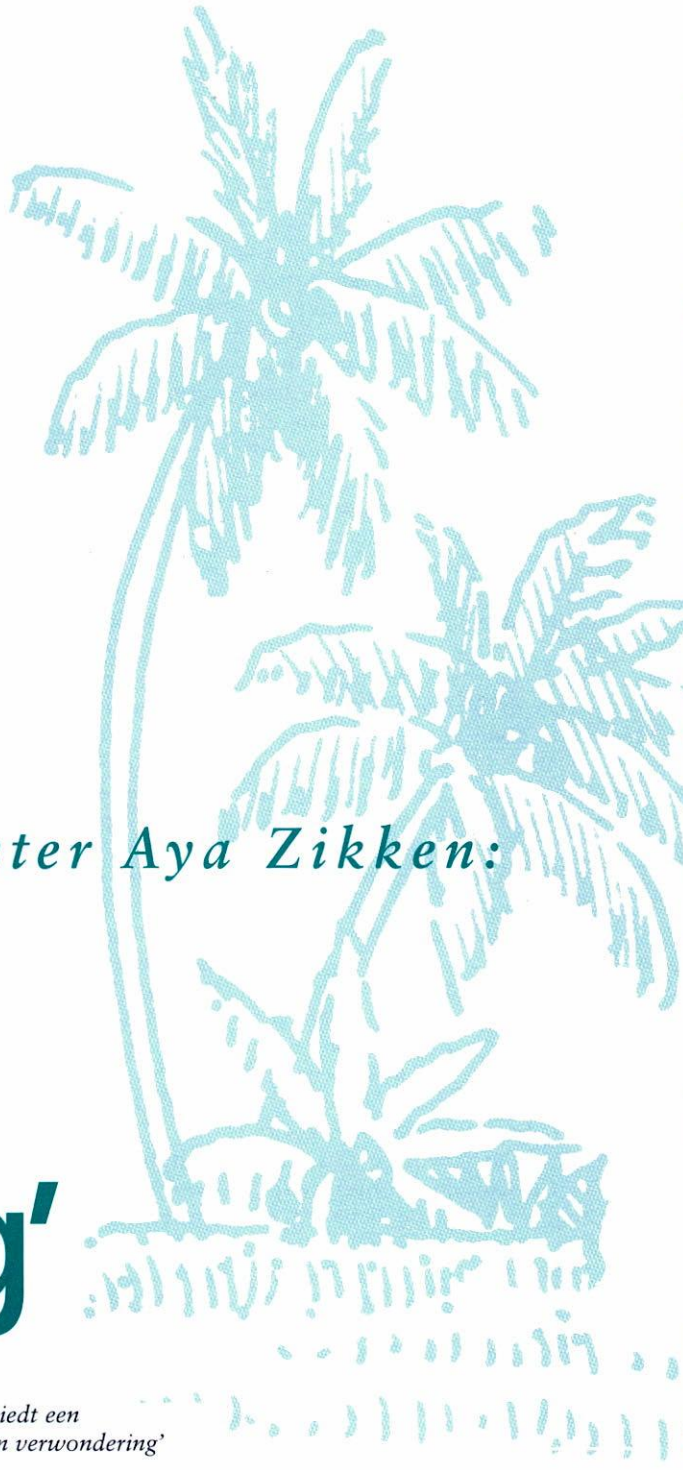

a Zikken: 'Reizen biedt een nakkelijk gevoel van verwondering'

Aya Zikken is graag alleen. Op het oog heeft ze alle voorwaarden geschapen die eenzaamheid garanderen. Ze woont in haar eentje in een klein zomerhuisje in een dorp bij Assen. Het ligt aan een doodlopende weg, verscholen in het groen. Toch valt het Aya Zikken zwaar om de wereld buiten de deur te houden. Iedere dag is er wel iemand die haar stoort. De leveranciers komen aan huis, de postbode brengt een pakje, soms klopt er iemand op het raam voor een praatje. Ze halen haar uit haar werk. "Dat is het nadeel van schrijven in het huis waar je woont", zegt Zikken. "Het liefst zou ik als een loonslaaf iedere ochtend mijn huis verlaten om te gaan werken. Dat is precies waar de meeste mensen aan willen ontsnappen."
Kort geleden diende zich een oplossing aan voor dit probleem. Ze heeft in de buurt een huisje gevonden met een rieten dak, waar ze de komende tijd rustig kan werken. "Nee, ik ga het niet kopen. Ik wil me niet in de schulden steken. Bovendien: ik ben helemaal niet zakelijk, ik kan moeilijk beslissingen nemen. Ik ga het huren. Voor twee jaar." Ze verheugt zich op haar nieuwe werkplek. "Als mensen me dan storen, dan wéten ze ook dat ze met storen. Dan kan ik makkelijker iets onaardigs zeggen."

Als je alleen reist, vindt iedereen je zo zielig dat je overal wordt uitgenodigd

Sinds haar debuutroman in 1953 schreef Aya Zikken meer dan vijfentwintig romans en reisverhalen. Veel van haar werk speelt zich af in Azië, en dan vooral in Indonesië waar ze een groot deel van haar jeugd doorbracht.

Dat schrijven moet in eenzaamheid geschieden, zegt Aya Zikken. Met een zachte, hoge stem: "Ik kan heel slecht twee dingen tegelijk doen. Als ik wil schrijven, dan kan ik niet ook nog denken aan de boodschappen." Een lach. "Ik moet vaak denken aan die anekdote van Swinburne. Hij was net een gedicht aan het schrijven toen een man uit het dorp hem kwam storen. Er was een koe uitgebroken. Dat gedicht is er nooit gekomen. Kijk, dat geeft me het idee dat ik me niet aanstel." Ze buigt naar voren: "Maar je moet ook niet overdrijven. Mijn vrienden en mijn dochters zijn heel belangrijk voor me. En ik vind het ook heerlijk als mensen een beroep op mij doen. Ik heb negen jaar in Spanje gewoond. Terwijl ik daar aan een boek schreef, kwam mijn jongste dochter langs. Ze zat in moeilijkheden en die hielden me erg bezig. Dat boek heb ik nooit meer afgemaakt. *So what?* Er zitten heel veel boeken in mijn hoofd die nooit geschreven zijn."

Alleen zijn is op een bepaalde manier de gemakkelijkste weg, vindt Zikken. Dan heb je geen problemen met anderen op te lossen. Ook reizen doet ze meestal alleen. "Een ander regelt dan niets voor je. Het werpt je op jezelf terug." Een voorbeeld: "In India werd ik door straatkinderen aangevallen. Ik dacht dat ik niet hechtte aan bezit, maar ik heb gevochten voor mijn tas. Heel schokkend: je vind jezelf zo'n kwaad mens nog niet en dan is het heel vervelend om jezelf zo terug te zien." Maar alleen zijn is heel relatief, zeker op reis. "Als je alleen reist, vindt iedereen je zo zielig dat je overal wordt uitgenodigd. Maar dat heb ik in Nederland ook hoor. Voordat ik in Drenthe terecht kwam, woonde ik in Friesland in een klein huisje. Rondom woonden grote boerenfamilies. Die letten een beetje op me. Als ik dan een keer uitsliep en de gordijnen 's ochtends dicht bleven, dan kwam er iemand op het raam kloppen."

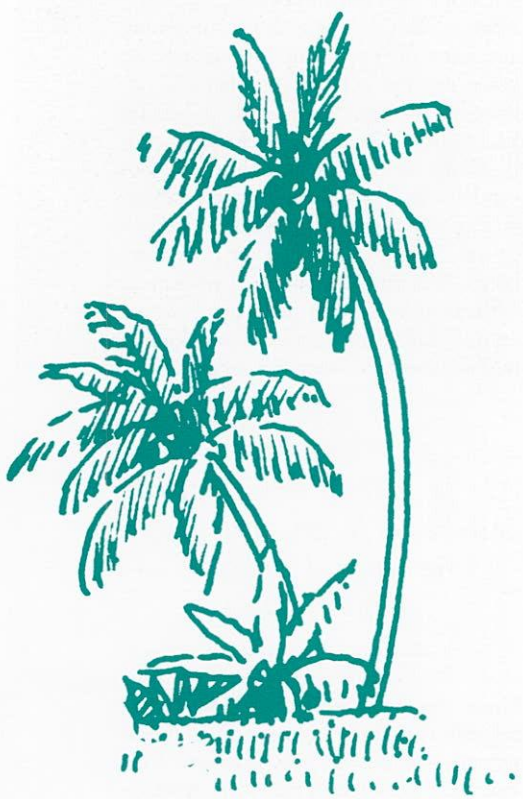

Publiceren, dat is lijden. Je gaat voor de mensen in je nakie staan en dan vinden ze het nog niet mooi ook

Zikken is dit voorjaar teruggekomen uit West-Indonesië. Het was een enerverende reis. "Ik wilde een aantal eilanden bezoeken, maar de weersomstandigheden waren heel slecht: iedere dag had je kans op hoosbuien en storm. Meestal ging ik vroeg op pad en bleef ik op een eiland overnachten. Eén keer moest ik dezelfde middag terug met de boot - ik kon nergens blijven slapen. Dat heb ik geweten. We kwamen in een storm terecht. De boot werd opgepakt en neergesmeten en liep vol water.
Ooit werd me in een televisie uitzending gevraagd: 'Wat vind je de mooiste manier om dood te gaan?' Die vraag overviel me. Ik antwoordde toen: schipbreuk lijden en aanspoelen op een tropisch eiland. Nou, de werkelijkheid was vreselijk. Uiteindelijk bereikten we de kust. Met een ontwrichte knie en een geschaafde heup liep ik het strand op. Er was niemand. Ik voelde me heel zielig toen."
"Ik krijg wel eens brieven van mensen die op reis afschuwelijke ervaringen hebben opgedaan. Ze zijn gaan reizen met het idee: als dat oude mens dat kan, dan kan ik het ook. En dat valt dan tegen. Ze spreken de taal niet, zijn niet gewend aan het voedsel of aan het klimaat. Tja, dan zijn de tropen zwaar. Door mijn jeugd in Indonesië ben ik daar toch meer aan gewend."

Aya Zikken verhuisde op haar zevende jaar met haar ouders naar het voormalig Nederlands-Indië, waar haar vader hoofd van een school werd. In Zikkens nieuwste roman uit 1996 - *Landing op Kalabahi* - vraagt ze zich af of die verhuizing oorzaak is van latere zwerflust. Ze schrijft: "Een ding was zeker: vanaf het ogenblik dat mijn wortels werden losgetrokken uit de vertrouwde Gelderse klei, hadden ze nooit meer vaste grond gevonden." In Indië maakte ze voor het eerst kennis met de schoonheid van de tropen: hun verlokkingen en gevaren. Ze schrijft er op een onsentimentele manier over.

Toch is tropenervaring geen garantie voor het ontwijken van gevaar. Zikken vertelt over de keer dat ze apennesten wilde zien in Maleisië: "Ik liep de wildernis in, kijkend naar de bomen, op zoek naar apen. Ik raakte van het pad. Op mijn logeeradres had ik wel opgegeven waar ik naar toe ging, maar daarna was ik naar een andere plek gegaan. Ik verdwaalde. Ik begon uit te drogen. Alles wat je daarover leest is waar. Mijn tong zwol op in mijn mond. Ik viel over een boomwortel. Mijn fototoestellen, ieder aan een schouder, vingen me op. Door een wonder vond ik het pad weer. Later bleek dat ik mijn borstbeen had gescheurd. Je kunt er wel een mooi verhaal van maken, maar het was gewoon stom. Ik had gehandicapt terug kunnen komen. Je moet voorzichtig zijn, zeker als je ouder wordt. Ik heb mijn leergeld betaald."

In haar verhalen stelt Aya Zikken zich nooit op als een alwetende reizigster. De lezer krijgt het bedrieglijke idee dat ze, als westerse reiziger, op dezelfde plek, in dezelfde omstandigheden, dezelfde ervaring had kunnen opdoen. Zo raakt de ik-figuur in *Landing op Kalabahi* verzeild in een kampong, waar de bewoners haar nieuwsgierig opnemen. Om de beurt vertellen bewoners en reizigster elkaar verhalen.

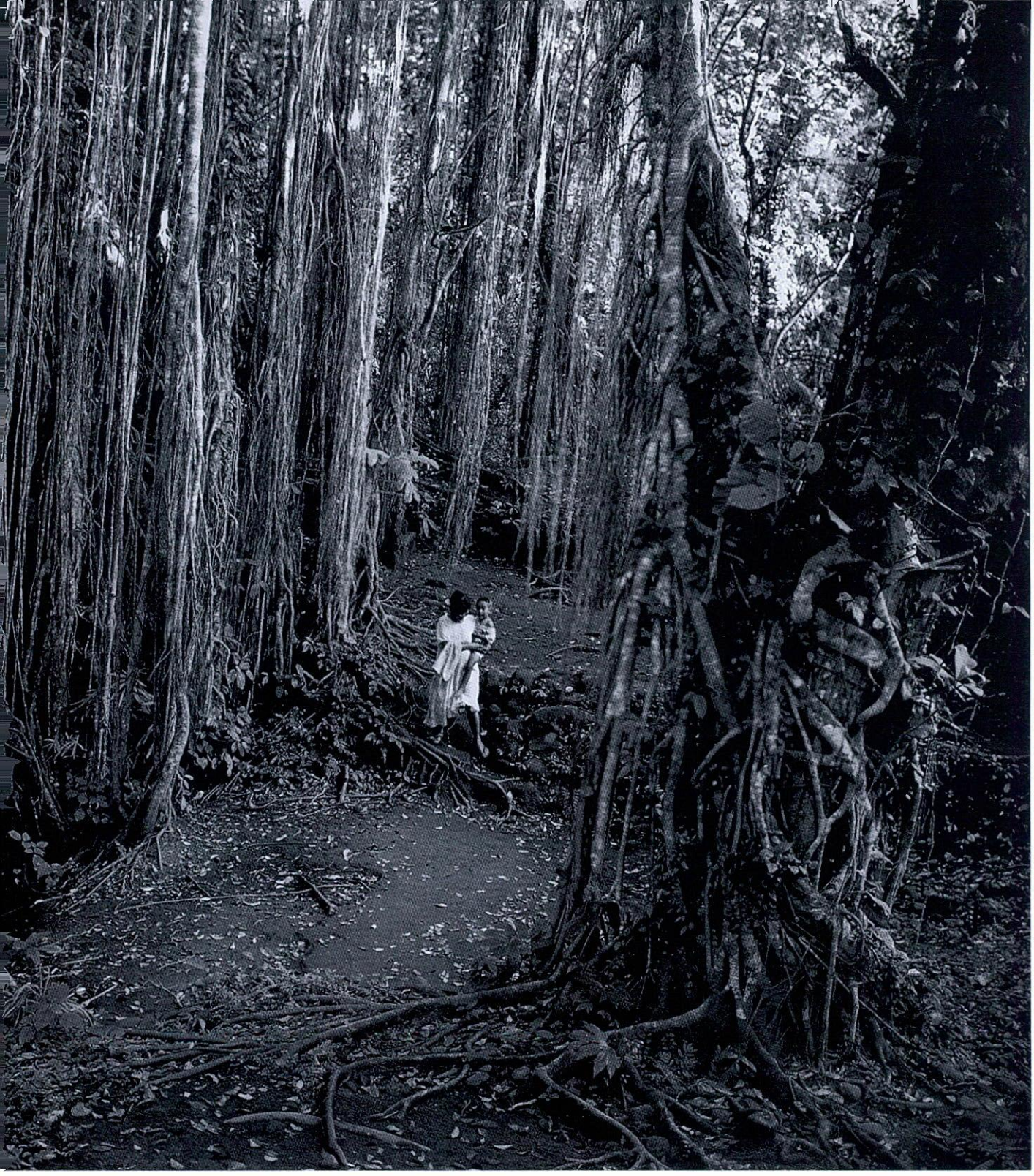

FOTO: HENK BRAAM/HH

'Ik liep de wildernis in, op zoek naar apen. Ik verdwaalde. Ik viel over een boomwortel'

"Toen het mijn beurt was koos ik een succesnummer uit mijn repertoire. Ik vertelde over bejaardenhuizen in de grote steden van mijn geboorteland. Honderden oude mensen bij elkaar in een enorm gebouw. Elk in een eigen kamertje. Bij die laatste zin ging er meestal een golf van ontzetting door de rijen van de toehoorders.
'Zonen of dochters komen af en toe op bezoek en brengen dan een bloemetje mee of een trosje druiven.'
'En sirih!' zei een man uit de kring die me eraan wilde herinneren dat ik op het punt stond iets belangrijks te vergeten.
'En sirih natuurlijk' zei ik.
'En daarna nemen ze hun oude vader en moeder mee naar huis! lachte iedereen. Want iedereen begreep dat het om een kolossale grap ging."

(Sirih is een soort pruimtabak, red.)

Hoewel Zikken geen reisschrijfster genoemd wil worden, vormen haar reizen haar belangrijkste materiaal. Zou ze op dezelfde wijze een boek kunnen schrijven over dat lieflijke dorp bij Assen dat haar uitvalsbasis is? Of is een exotische omgeving een voorwaarde voor een mooi verhaal? Zikken schuift haar forse lichaam wat verder in haar stoel. "Toen ik in Spanje woonde, vond ik een verhaal op elke straathoek. In die negen jaar Spanje heb ik meer meegemaakt dan tijdens al mijn reizen. Reizen is niet nodig om aan vertelstof te komen. Ik kan het gewoon niet laten. Het is voor mij een manier van

wakker worden. Als ik hier het laantje uit loop, dan slaap ik nog steeds. Pas wanneer ik in het vliegtuig zit, moeilijkheden bij de douane krijg, bestolen word, dan pas word ik wakker.
Reizen biedt een gemakkelijk gevoel van verwondering. Sommige mensen hebben de capaciteit om hun dagelijks leven zo te ervaren, om de dingen te zien alsof ze nieuw zijn. Het zou heel fantastisch zijn als ik hetzelfde gevoel in Nederland kon oproepen. Dan zou al dat gereis nergens voor nodig zijn." Grinnikend: "Hoewel, ik weet niet wat mijn uitgever zou vinden als ik aankondig dat mijn volgende reisboek over dit dorp zou gaan."

Haar nieuwste boek - *Landing op Kalabahi* - kent een merkwaardige structuur. Volgens de achterflap is het een 'licht geromantiseerde autobiografie'. Inderdaad beslaan Zikkens herinneringen aan haar jeugdvrienden in Indië het leeuwendeel van het boek. Maar de eerste dertig bladzijden beschrijven Zikkens recente aankomst op het Indonesische eiland Alor, waar ze Yioshi ontmoet, een man uit Birma die ze een tiental jaren geleden op de Andamaneilanden leerde kennen. Sindsdien zorgt Aya Zikken ervoor dat ze op al haar reizen een tijdje met Yioshi samen kan reizen.
Waarom deze merkwaardige structuur? Zikken: "Voor een deel had ik een schrijftechnisch argument." Ze wijst naar de fruitschaal op tafel. "De geur van deze citroen brengt allerlei herinneringen naar boven. Zo gaat dat: je ziet de dingen nooit op zichzelf, maar in relatie tot je eigen leven. Ik ga dat meer doen naarmate ik ouder word. Ik wilde Alor beschrijven omdat ik het daar zo geweldig vond. Alor bracht herinneringen uit mijn jeugd in Java en Sumatra naar boven."

tijd geleden bezocht ik in Frankrijk een kathedraal. Daar zaten nonnen op hun knieën toegewijd te bidden. De hele entourage was me vreemd - ik ben absoluut niet godsdienstig - maar ik herkende iets. Ook zij zijn wanhopig aan het zoeken: wat doe ik met mijn leven, waarom heeft het zin? Dat zoeken hebben we gemeen. Deze nonnen hebben het zoeken vertaald in een weten dat god bestaat. Dat maakt me niet uit. Ik koester warme gevoelens voor iedereen met het verlangen te willen weten waarom je leeft en dingen doet."

Terwijl ze praat, bewegen haar handen energiek. Pas later valt op dat ze gebogen zijn. "Nee, reuma is het niet. Ik heb er ook geen pijn aan. Het zijn een soort ontstekingen aan mijn knokkels." Zikken wil een boek schrijven over ouder worden. Ze is er al aan begonnen. "Er bestaan leuke boekjes in de trant van 'mijn bril ligt in de ijskast', maar dat gezeur over dat je niet meer op een naam kunt komen, ach, daar gáát het niet om. Tot mijn genoegen zag ik laatst dat de schrijver Arnon Grunberg ook namen vergeet - en hij is nog heel jong."
Op besliste toon: "Het falen van het herinneringsvermogen is een van de minst ingrijpende gevolgen van ouder worden. Wat de meeste mensen dwarszit is dat ze uit de kring worden gezet. Niet meer uitgenodigd worden op feestjes, bijvoorbeeld, omdat men ervan uit gaat dat je er geen plezier aan beleeft. Je kunt niet meer genoeg dansen, feesten en je krijgt niet genoeg seks. Dat is het probleem." Ze vervolgt: "Opvallend is dat mensen denken dat seksueel verlangen verdwijnt als je ouder bent. Dat is gewoon niet waar. Je gaat je mond erover houden. Dàt is de tragiek van de ouderdom. Lichamelijkheid wordt juist belangrijker, misschien wel omdat je steeds meer de eindigheid van je lichaam beseft."
Zikken vertelt over haar zus wier borst werd afgezet omdat ze borstkanker kreeg. De vraag kwam op of ze nog zou vrijen. "De vriend van mijn dochter zei toen: 'Als ik verrukt ben van een vrouw, dan zou ik het litteken willen kussen!' En zo is het. Je ziet een mens in verhouding tot wat je voor hem of voor haar voelt. Dan stoort niets, ook niet een litteken of een oud en rimpelig vel."

Aya Zikken heeft alweer nieuwe reisplannen. Ze verheugt zich op een reis naar Zimbabwe. Maar eerst moet er een nieuw boek af, pas dan mag ze van zichzelf weer op stap. Nu ze de tijd aan zichzelf heeft, kan dat schrijven even duren. Vroeger was het wel anders. "Toen de kinderen nog thuis waren, kwam mijn zus een keer drie weken oppassen. Een unieke kans die ik met beide handen heb aangegrepen. Toen heb ik in drie weken tijd een boek geschreven." Schrijven is voor haar nooit een lijdensweg geweest, zoals voor sommige andere schrijvers. Zikken: "Publiceren, dàt is lijden. Je gaat voor de mensen in je nakie staan en dan vinden ze het nog niet mooi ook."
Landing op Kalabahi heeft soms pijnlijke reacties opgeleverd, vertelt ze. Het was voor het eerst dat ze schreef over haar Birmeese vriend Yioshi. Aya Zikken had tot dusver over hem gezwegen. In haar boek staat het zo: "Als we elkaar ontmoetten was het altijd te kort. Zo moest dat blijven. Ik wilde niet dat wij tevreden mensen zouden worden." Ook nu wil ze niet veel kwijt. "Geen enkele schrijver gaat in op zijn privé-leven." Een collega-schrijver verweet haar dat ze nooit over deze liefde had gerept. Zikken, met een zachte stem: "Ik vind dat er best vriendschap kan zijn zonder dat je alles vertelt. Bovendien, ik heb ook nooit geweten dat het met Yioshi zo lang zou duren." Wanneer ze Yioshi weer zal zien, weet ze niet. Ze schrijven elkaar vaak. "Als we niet meer mobiel zijn, kunnen we elkaar niet meer zien. We willen beiden ook niet meer verhuizen naar een volkomen ander land. Bovendien: het is gemakkelijker om iets ideaals met iemand te beleven als het slechts een à twee maanden duurt. Maar zonder hem was ik er wel eerder mee opgehouden. Met reizen, bedoel ik, niet met schrijven."

'Landing op Kalabahi' verschijnt volgende maand in een nieuwe, gebonden uitgave bij uitgeverij Atlas. ■

Pas wanneer ik in het vliegtuig zit, moeilijkheden bij de douane krijg, bestolen word, dan pas word ik wakker

Naarmate je ouder wordt, veranderen ook je relaties met anderen, ervaart Zikken. "Ik ga mezelf steeds meer herkennen in anderen. Vroeger zag ik mensen als vreemden. Maar in de loop der jaren breid je jezelf uit. Je gaat uit steeds meer delen bestaan, dus zijn er meer punten van herkenning. Je wéét dat anderen ongrijpbaar zijn, maar het gevoel van verbondenheid wordt groter." Zikken geeft een voorbeeld. "Een

Socrateslezing

Op 27 november zal publicist en radio- en televisiemaker Anil Ramdas de veertiende Socrateslezing houden. Titel van zijn voordracht: 'De Nerveuze Samenleving, een beschouwing over multiculturalisme'.

Europeanen zijn volgens Ramdas amateurs op het gebied van multiculturaliteit. En Nederlandse schrijvers en denkers doen het al helemaal armzalig: zij vinden allochtonen, asielzoekers en moslims te weinig glamour hebben om zich met hen bezig te houden. Niets zo duf als politieke correctheid, aldus onze intellectuelen. Ramdas is het absoluut niet met hen eens. Maar hoe moeten onze denkers en dichters zich dan met de multiculturele samenleving bemoeien?
Hans Maarten van den Brink, hoofdredacteur televisie bij de VPRO voorziet de lezing van commentaar en Marian Verkerk, de voorzitter van het Humanistisch Verbond, zal beide sprekers inleiden.

De lezing start om 20.00 uur en vindt plaats in de Kleine Zaal van het Concertgebouw in Amsterdam.
U kunt plaatsen reserveren door overmaking van *f*17,50 (voor niet-leden van het Humanistisch Verbond *f*22,50) per toegangskaart op giro 197930 t.n.v. Humanistisch Verbond te Amsterdam, onder vermelding van 'Socrateslezing 1997' en het gewenste aantal kaarten. Het adres op de overschrijving geldt als verzendadres. Toegangskaarten worden medio november verstuurd.
Tijdig reserveren is dringend gewenst.

FOTO: CHRIS PENNARTS

Bestaansvragen in het ziekenhuis

Levensbeschouwelijk geworstel

Ziekenhuispatiënten krijgen vaak op nogal ruwe wijze te maken met vragen rond leven en dood. Alle ziekenhuizen hebben daarom een pastor, dominee, imam of humanist in dienst die op verzoek een luisterend oor biedt. Om praktische redenen hebben de geestelijk verzorgdenden zich verdeeld over de afdelingen, maar als de zieke dat wil, hoort er een verzorgende uit de eigen levensbeschouwelijke hoek te komen. In de praktijk gebeurt dat echter weinig. Humanistisch raadsvrouw Yvonne Orobio de Castro vindt dat gek: "Ik denk dat bepaalde kwesties niet worden aangeroerd tussen een pastor en een niet-gelovige patiënt."

DOOR SIMONE VAN DER BURG

"Ik heet dan wel 'raadsvrouw', maar ik geef eigenlijk nooit raad", zegt Yvonne Orobio de Castro, humanistisch raadsvrouw in het Academisch Ziekenhuis Utrecht (AZU). "Ik luister vooral en help mensen bij het zoeken naar antwoord op hun bestaansvragen. Dat doe ik vanuit mijn eigen levensbeschouwelijke achtergrond, het humanisme."
In het AZU heeft iedere geestelijke verzorger een eigen afdeling. Dat noemen ze 'territoriaal werken'. Orobio de Castro werkt in de vrouwenkliniek en het hart-longinstituut. "Dit ziekenhuis is heel groot", zegt Orobio de Castro. "Ongeveer 900 bedden. Als ik als hulpverlener in het hele ziekenhuis rondliep, dan zou ik geen signalen van patiënten kunnen opvangen. Mensen die de meeste steun nodig hebben, vragen vaak niet om bijstand: zij kunnen de energie niet meer opbrengen om wat dan ook te vragen. Soms weten mensen ook niet eens dat er geestelijke verzorging bestaat.
Daarom is het goed als je je innestelt op een paar afdelingen. Als je de verpleging en de dokters kent, dan krijg je veel informatie. Naar aanleiding daarvan ga ik me bij mensen voorstellen. Soms doe ik dat ook uit mezelf: als ik vind dat iemand er verdrietig uitziet, of als iemand al heel lang in het ziekenhuis ligt, dan ga ik vragen hoe het gaat. Dat moet wel heel behoedzaam en bescheiden gebeuren, want mensen mogen zich niet overvallen voelen. Ze moeten de kans krijgen om 'nee' te zeggen."

Kapotte nylons

"Ik maak altijd meteen bij kennismaking duidelijk dat ik humanist ben en dat er ook andere geestelijk verzorgers zijn, zodat mensen zelf kunnen kiezen wie ze willen. Maar sommige patiënten selecteren niet op levensbeschouwing; ze kijken alleen of je uitstraling voor hen prettig is. Daarbij spelen allerlei factoren een rol: je leeftijd, of je een man bent of een vrouw. Ik had laatst een mevrouw die vroeger voor haar werk kapotte nylons ophaalde. Die vrouw vond het prettig om met mij te praten omdat ik dat werk nog van vroeger ken. Dat was voor haar heel belangrijk."
"Het komt soms voor dat godsdienstige mensen toch met mij willen praten. Een tijd geleden was er bijvoorbeeld een oude mevrouw die heel blij was dat ik er was. Ik had haar gezegd dat ik humanist was en dat vond ze geen probleem. Maar toen ze een hele slechte diagnose kreeg en begreep dat ze nog maar kort zou leven, wilde ze bidden. Ik zei: 'Ja u weet dat ik humanist ben hè?' Ze zei: 'Oh lieve kind, dat maakt niet uit. We geloven toch allemaal in dezelfde God?'
Daar heb ik het moeilijk mee gehad. Moet ik dan tegen haar zeggen: 'Sorry hoor, maar nu krijgt u een ander?' Of moet ik dan in vredesnaam toch maar...? Dat ligt heel gevoelig allemaal. Ik heb haar toen in contact gebracht met een pastor, maar ben haar ook zelf blijven opzoeken.
Ik denk dat humanisten soms best iets kunnen doen voor een gelovige. Als mensen mij uitleggen hoe zij hun geloof beleven, kan dat voor hen heel waardevol zijn, juist omdat ik niet gelovig ben. Dan voelen ze weer wat hun geloof voor hen betekent. Kort geleden ging ik bijvoorbeeld bij een meneer kijken die al heel lang op de hartafdeling lag. Die man bleek z'n eigen pastor te hebben, maar we raakten toch aan de praat. Hij las dat boek van Nico ter Linden over de bijbel *Het verhaal gaat....* Daarover was hij heel enthousiast: eindelijk begreep hij al die moeilijke bijbelverhalen.
Zonder dat ik ernaar vroeg, vertelde hij dat hij erover dacht om zijn behandeling te stoppen, hoewel zijn familie graag wilde dat hij ermee door zou gaan. God zou dat begrijpen, dacht hij. Dat gesprek was toch geestelijke verzorging, ondanks onze verschillende levensbeschouwingen. Of misschien juist daarom."

'Mensen maken verdrietige dingen mee. Dat is niemands schuld en ook niet door een hogere macht gewild'

Zin en vorm

"Gewoonlijk verwijs ik mensen door naar een verzorger die bij hen past, maar van mijn collega's krijg ik weinig verwijzingen. Dat is gek, want als je de cijfers mag geloven dan is

vijftig tot zestig procent van de mensen in Nederland niet godsdienstig. Je zou dus zeggen: die moeten zelf zin en vorm aan hun leven geven en zouden daarbij hulp kunnen gebruiken van een humanist.

Ik wil er niet te dramatisch over doen, want ik begrijp het ook wel een beetje. Het begrip 'humanistische geestelijke verzorging' is nog vrij onbekend. Mensen zullen daarom gauw 'nee' zeggen als hen een humanistisch geestelijk verzorger wordt aangeboden. Ze weten gewoon niet wat het is. Toch denk ik dat bepaalde kwesties niet worden aangeroerd tussen een pastor en een niet-gelovige patiënt. Bijvoorbeeld over de dood: je mag aannemen dat een pastor gelooft in een leven na de dood, maar als je daar zelf niet in gelooft dan ga je daarover met hem of haar niet spreken.

Bij morele vraagstukken is levensbeschouwing ook van groot belang. Bijvoorbeeld als het gaat over abortus. Ik denk dat je in zo'n geval toch het meest hebt aan iemand die qua levensbeschouwing heel dicht bij je staat. Veel gelovige mensen zeggen dat abortus nooit mag, ook niet als het gaat om een kind met een zware handicap, want dan zeg je dat het leven van gehandicapte mensen minder waardevol is. Ik begrijp dat wel, maar denk er zelf anders over. Volgens mij kunnen we tegenwoordig niet meer volhouden dat het leven zonder meer heilig is, omdat we medisch-technisch gezien zo ontzettend veel kunnen. Veel zwaar gehandicapte pasgeborenen stierven vroeger. Als we nu kiezen om een kind met een zware handicap te laten komen, dan wordt de baby ook bijna altijd in leven gehouden. Kortom, we hebben nu een keuze die we vroeger niet hadden. Mijn overtuiging is dat mensen hele verdrietige dingen meemaken. Dat is niemands schuld en het is ook niet door een hogere macht gewild. Het zit je gewoon vaak mee en soms tegen. Daarmee moet je proberen te leven.

Je kunt wel proberen leed te verzachten, draagbaar te maken. Relaties met andere mensen zijn daarbij van levensbelang, vooral als je ziek bent. Daar denken mijn collega's en ik hetzelfde over. Wij proberen allemaal zoveel mogelijk de familie bij de zieken in het ziekenhuis te betrekken, want zij staan hem of haar het meest na. Op heel veel punten zijn mijn collega's en ik het dus eens, maar de verschillen wil ik ook niet bagatelliseren."

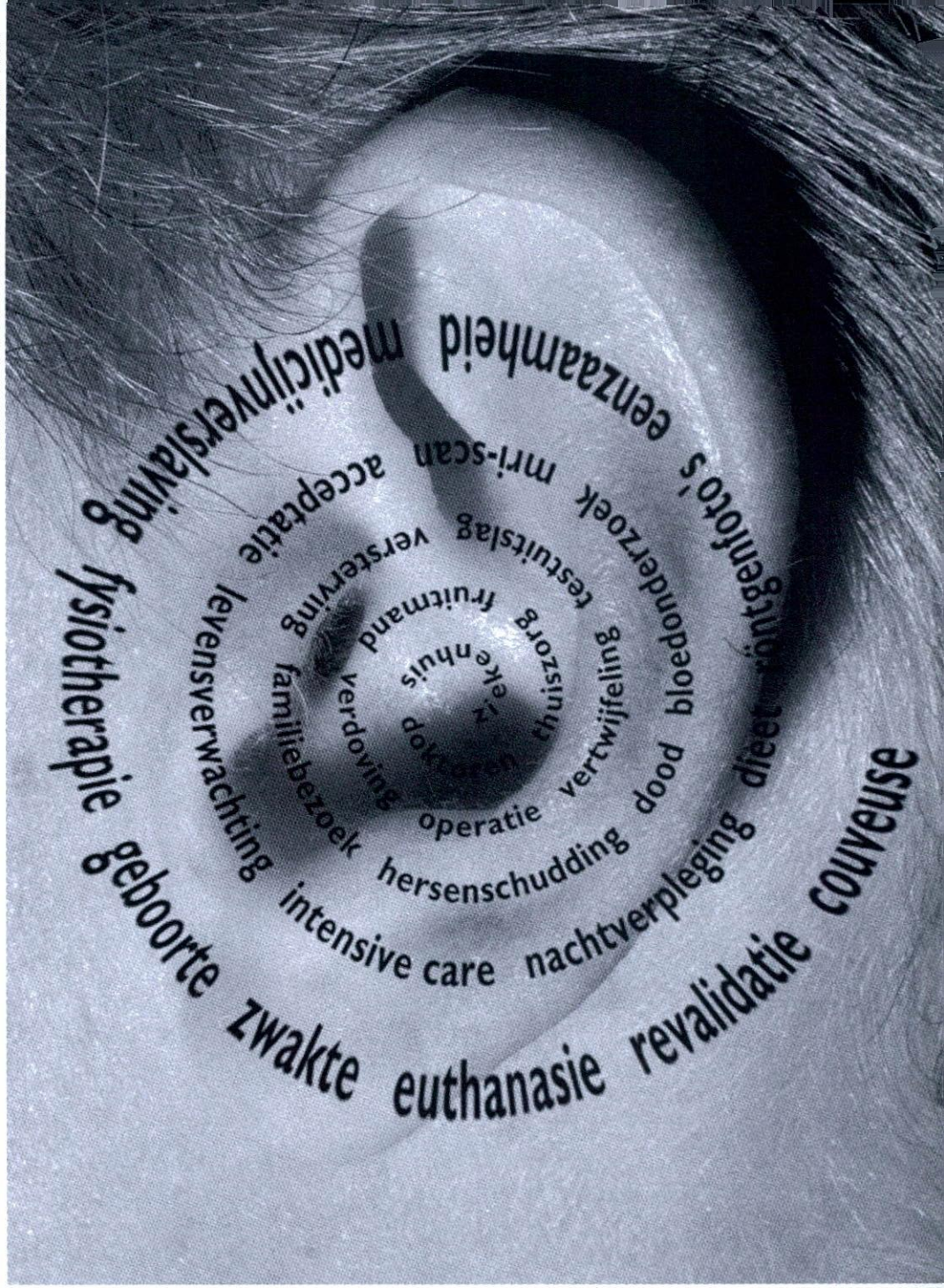

FOTO: SIJMEN HENDRIKS
BEELDBEWERKING: SIJMEN HENDRIKS EN ANJA PLEIT

Alle ziekenhuizen hebben een pastor, dominee of humanist in dienst die op verzoek een luisterend oor biedt

Geestelijk verzorgers

In Nederland werken zo'n zestig humanistische raadslieden in de intramurale gezondheidszorg, naast bijna driehonderd pastores en evenzoveel dominees. Deze geestelijk verzorgers zijn in dienst van het ziekenhuis, maar leggen inhoudelijke verantwoordelijkheid af aan het Humanistisch Verbond of hun religieus genootschap.

Om praktische redenen nemen de verzorgers van de verschillende levensbeschouwingen elk een afdeling voor hun rekening (het 'territoriale werken'). De afspraak is, dat de verzorgers naar elkaar doorverwijzen zodra een patiënt uitdrukkelijk naar een pastor of humanist vraagt, of als de verzorger zelf denkt dat de zieke vanwege de kant die de gesprekken opgaat het meest geholpen is met iemand uit de 'eigen' levensbeschouwelijke hoek.

Sommige humanistische raadslieden hebben de indruk dat die doorverwijzing niet altijd even consequent plaatsvindt. Dat kan nadelig zijn voor de werkgelegenheid van de humanistische raadslieden, omdat de directie van een ziekenhuis zo de indruk kan krijgen dat de pastor en de dominee het geestelijk werk wel alleen af kunnen; een eenvoudige bezuiniging ligt voor de hand. Op 14 november confereren geestelijk verzorgers in Utrecht op hun najaarssymposium over dit en andere problemen. Nadere informatie: 030-2390117 (Gerard Linde).

Het idee achter de snelweg

Rivieren van asfalt o

FOTO THEO BAART/'SNELWEG'

or oneindig laagland

DOOR TIJS VAN DEN BOOMEN

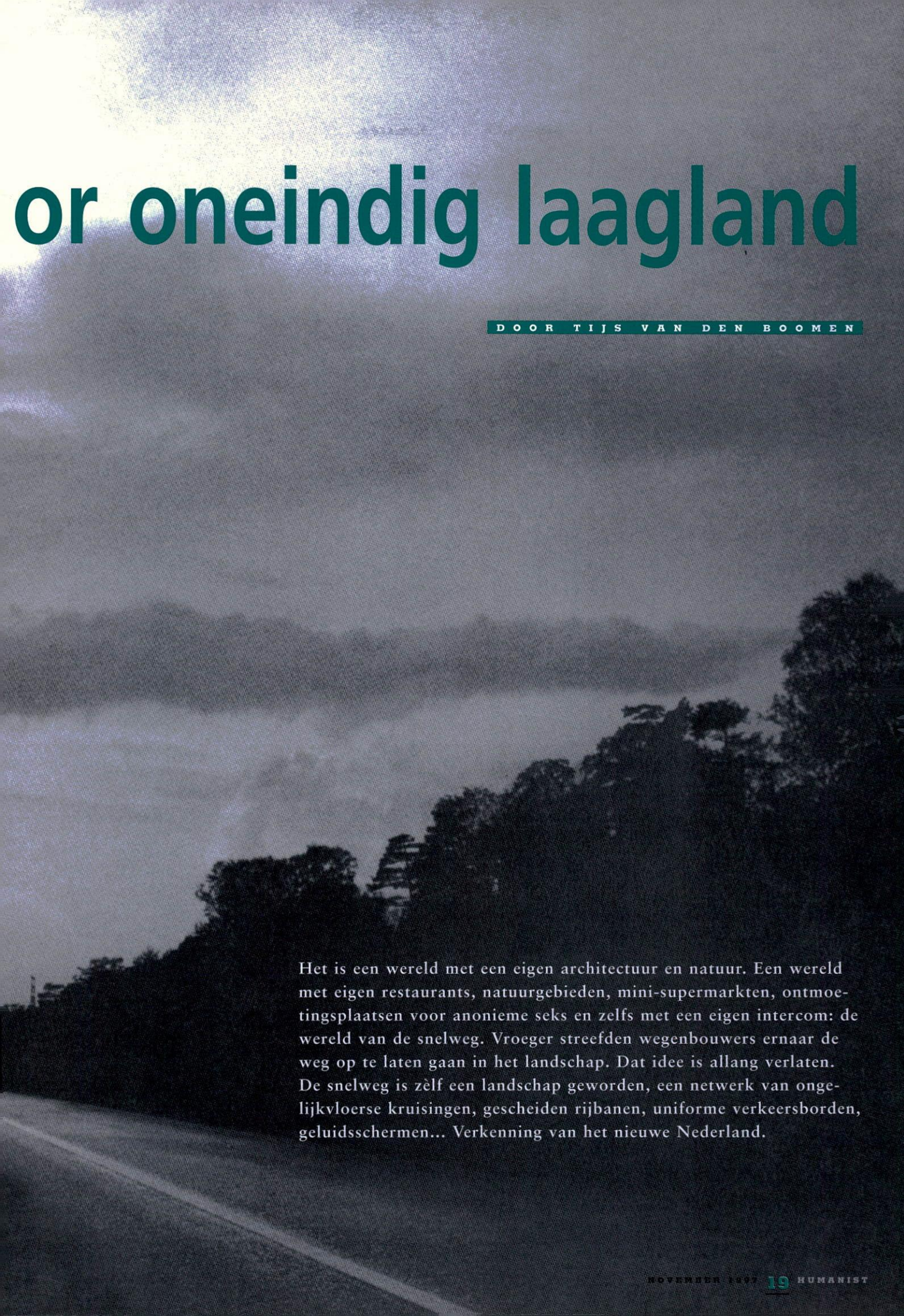

Het is een wereld met een eigen architectuur en natuur. Een wereld met eigen restaurants, natuurgebieden, mini-supermarkten, ontmoetingsplaatsen voor anonieme seks en zelfs met een eigen intercom: de wereld van de snelweg. Vroeger streefden wegenbouwers ernaar de weg op te laten gaan in het landschap. Dat idee is allang verlaten. De snelweg is zèlf een landschap geworden, een netwerk van ongelijkvloerse kruisingen, gescheiden rijbanen, uniforme verkeersborden, geluidsschermen... Verkenning van het nieuwe Nederland.

De Chinese muur met zijn lengte van 2.450 kilometer beschouwen we als een van de hoogtepunten van de menselijke beschaving. Tegelijk vinden we de Nederlandse snelwegen, die bijna even lang zijn, een smet op ons blazoen. *En masse* maken we gebruik van deze snelle verbindingen, maar onderweg houden we onze ogen strak gericht op de weg en kijken niet op of om. Terwijl een rit per auto met honderdtwintig kilometer per uur een adembenemend beeld van Nederland geeft: het landschap wordt als een film op de voorruit geprojecteerd.

'Beweging is aangenaam. Grote delen van het Nederlandse landschap zijn bovendien idyllisch om te zien, met weiden, kerktorens en molens. Maar we hebben zo'n slecht geweten over het asfalt, dat het de automobilist verboden wordt daarvan te genieten. In het westen beweeg je als een mol tussen de vangrails, bomen en geluidsschermen', zegt landschapsarchitect Adriaan Geuze in het boek *Snelweg* van de fotografen Theo Baart en Cary Markerink. 'De mens is geen water dat door een pijpleiding wordt getransporteerd, in de auto denkt hij en ondergaat dingen. We vinden het toch ook belangrijk dat de stad mooi is, of andere plekken waarmee je je kunt identificeren - waarom dan de snelweg niet? Kennelijk heeft degene die stil zit meer recht van spreken dan degene die beweegt.'

Snelheid en lage kosten zijn voor onze calvinistische rekenmeesters belangrijker dan esthetiek en rijplezier

Al ruim een halve eeuw bouwt Nederland snelwegen, elke vierkante centimeter daarvan wordt minutieus ontworpen. Maar de verantwoordelijkheid daarvoor ligt bij ingenieurs die weg- en waterbouwkunde studeerden. Architecten komen er nauwelijks aan te pas. En dat is aan de snelwegen af te zien.

Mooie snelwegen

A79 tussen Heerlen en Maastricht door het Zuid-Limburgse heuvellandschap
A15 tussen Arnhem en Gorkum door de fruitboomgaarden van de Betuwe
A50 tussen Apeldoorn en Zwolle door de glooiingen van de Veluwe
A73 tussen Boxmeer en Venlo, de nieuwste snelweg in één stijl ontworpen
A6 tussen Almere en Lelystad door de vlakke Flevo-polder
A4 tussen Leiden en Den Haag langs de molens en polders van het Groene Hart
A7 tussen Winschoten-Groningen door het vlakke Groningse land

Vergezichten

Na de Eerste Wereldoorlog begon de auto aan zijn onstuitbare opmars. Aanvankelijk was er in Nederland veel verzet tegen aparte wegen voor auto's. Op de Nederlandse wegen bleven fietsers, voetgangers, trams en auto's lang door elkaar krioelen, met alle ongelukken vandien. De Nederlandse overheid beperkte zich tot het verbreden van landstraten en het aanbrengen van betonnen platen om de stofwolken tegen te gaan. Ondertussen bouwden de Amerikanen hun *parkways* en de Italianen hun *autostrada's*.

Duitsland legde in 1921 het eerste proeftracé aan; een jaar voordat Hitler aan de macht kwam was de Autobahn Köln-Bonn gereed. De nazi's waren dus niet de geestelijke vaders van de Autobahnen, zoals vaak wordt beweerd. Wel namen zij de bouw krachtig ter hand. In Duitsland werd bij de aanleg van de snelwegen op effect gespeeld: extra bochten zorgden voor fraaie perspectiefwisselingen en een omweg over een heuvel werd niet geschuwd als dat een mooi uitzicht opleverde. Deze ideeën vonden in Nederland geen navolging. Hier volgen de tracés de routes van de spoorlijnen en de rijkswegen uit de tijd van Napoleon. Snelheid en lage kosten zijn voor de calvinistische rekenmeesters belangrijker dan esthetiek en rijplezier.

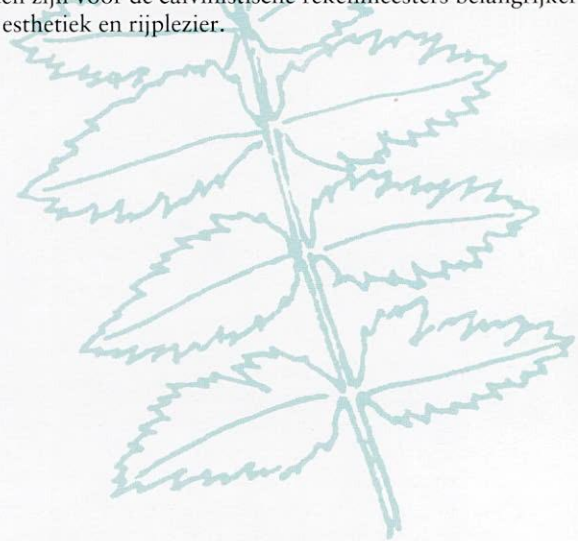

Pastinaak

De auto veranderde niet alleen de wegen, maar ook de steden. Mensen met een auto waren niet langer aan het centrum gebonden en begonnen huizen vlak langs de uitgaanswegen te bouwen. 'Er knaagt een ziekte aan onze interlokale wegen, een parasitaire woekering, welke het best te vergelijken is met kanker. Hand over hand neemt ze toe, natuurschoon verwoestend, verkeer belemmerend, dodelijke ongelukken veroorzakend, de Overheid dwingend tot uitvoering van kostbare werken. Die ziekte is de lintbebouwing: het bouwen van huizen als een lint langs de grote verkeerswegen', schreef ir Anton Mussert in 1931. Deze
latere NSB-leider schetste een plan voor snelwegen die op zes meter hoge viaducten het land doorkruisten, maar dat werd naar de prullenbak verwezen. Pas in 1934 besloot de overheid Rijksweg 12 van Den Haag naar Utrecht te voorzien van gescheiden rijbanen.

De Nederlandse nestor van de weginrichting, ir G.A. Overdijkink, ging uit van de 'harmonische aanpassing van den weg aan de landschappelijke omgeving'. De eerste elf snelwegen werden zo goed mogelijk weggewerkt in het landschap. Overdijkink bepaalde dat bij de inrichting van de berm uitsluitend inheemse planten mochten worden gebruikt. 'De weg is nu eenmaal meer dan louter de drager van enig verkeer. Hij is een deel van de grond en de bodem, een

deel van de geboortegrond van het volk.' Deze woorden van de Duitse Autobahn-bouwer Fritz Todt klinken achteraf dreigend en duister, maar indertijd weken de Nederlandse richtlijnen dus niet veel af van de Duitse.
Na de oorlog vervaagde de aandacht voor 'de weg in het landschap'. Verkeersveiligheid en ontwerpsnelheid kwamen voorop te staan. Om de zichtbaarheid van verkeersborden

Blauwe knoop

en verlichting zo groot mogelijk te maken, plantten de wegenbouwers nog maar weinig bomen en struiken. Bij deze functionele benadering speelde de afkeer van de nazi-ideologie van de Duitse wegenbouwers een belangrijke rol. Daarmee werd de opgedane kennis over het inpassen van de autoweg in het landschap als een kind met het badwater weggegooid.

Paddenstoelentracé

In de jaren zeventig lieten natuurbeschermers steeds nadrukkelijker van zich horen. In 1972 werd het tracé van de A1 bij het Twentse Holten omgelegd omdat er zeldzame paddenstoelen gevonden zouden zijn. Bij Amelisweerd in Utrecht kwam na jaren actievoeren en onderhandelen een verdiepte weg waardoor één hectare bos minder gerooid hoefde te worden. Kosten: twintig miljoen gulden. "In die tijd had Rijkswaterstaat op ecologisch gebied geen enkele deskundigheid. Actievoerders voor rupsen kregen op deze manier ruim baan, terwijl hun eisen helemaal niet goed hoeven te zijn voor vogels. Nu kunnen we beter een afweging maken en weerwerk bieden aan monomane pleidooien", zegt bioloog Ton van Schaik die tot deze zomer programmaleider Natuurtechniek en Infrastructuur van Rijkswaterstaat was.
Ook landschapsarchitecten moeten het bij Van Schaik ontgelden: "De meesten werken alleen vanuit de mens en hebben te weinig kennis van de ecologie van het landschap."
Terwijl we over de A27 door Amelisweerd rijden, wijst hij op een oude bomenrij die door de weg is doorsneden. "Vogels, vleermuizen, vlinders en zoogdieren gebruiken zo'n rij als route. Een goed ontwerp zou deze doodlopende weg voor dieren hebben afgeleid in een andere richting. En dan

Slipbladige ooievaarsbek

'De weg is meer dan louter de drager van verkeer. Hij is een deel van de grond en de bodem, een deel van de geboortegrond van het volk'

niet met populieren, want die bomen zijn ecologisch een ramp, er groeit niets onder. Landschapsarchitecten gebruiken ze altijd om snel resultaat te boeken, terwijl eiken en beuken veel beter zijn."
De gladgeschoren bermen - Rijkswaterstaat loofde lang prijzen uit voor de best onderhouden berm - maakten vanaf de jaren zeventig plaats voor ruige, bloeiende bermen. Om te zorgen dat niet alleen brandnetels en bramen een kans krijgen, worden de wegkanten twee keer per jaar gemaaid. Het maaisel wordt vervolgens afgevoerd om de grond te verschralen. Het mes snijdt aan twee kanten: extensief beheer is goed voor de natuur en het is goedkoper.

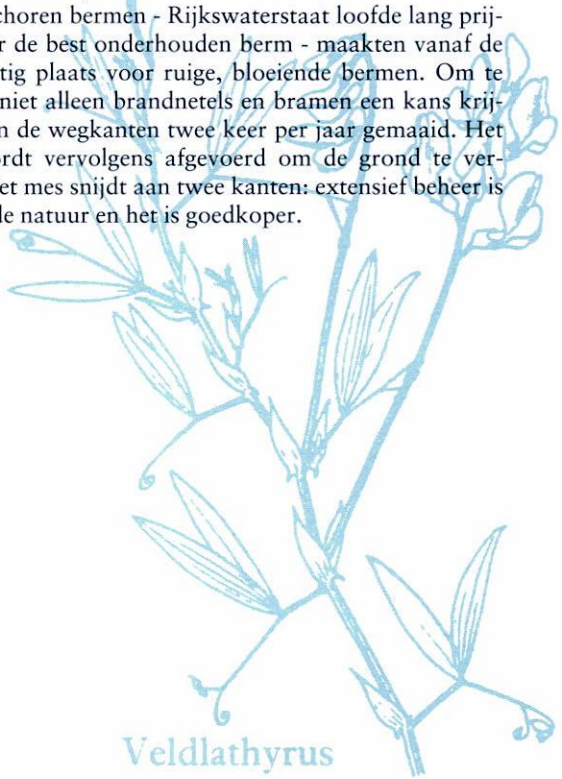

Veldlathyrus

In de bermen komen nu achthonderd plantensoorten voor, iets meer dan de helft van alle Nederlandse planten. Door de intensivering van de landbouw vanaf de jaren vijftig zijn 'ouderwetse' planten als de Pastinaak, de Blauwe Knoop, de Slipbladige Ooievaarsbek en de Roze Veldlathyrus bijna geheel aangewezen op de bermen. Met een oppervlakte van 12.000 hectare - driekwart van het eiland Texel - zijn de bermen belangrijker dan veel natuurgebieden. "Op zich zijn de planten niet zeldzaam, maar als we alle bermen zouden asfalteren, zouden veel soorten uitsterven", zegt Van Schaik. Toch zie je, afgezien van professionele botanisten, bijna nooit iemand in de berm naar plantjes kijken. Misschien moet het bermtoerisme in een andere vorm terugkomen: met het gezicht naar de berm in plaats van naar de weg, zoals in de jaren vijftig.

Loopkevers en ringslangen

De ecologische benadering zorgt vanaf de jaren zeventig voor de aanleg van dassentunnels, wildpassages, corridors voor loopkevers, kruippaden voor ringslangen en poelen voor padden. Op zichzelf zijn dit wezenlijke toevoegingen,

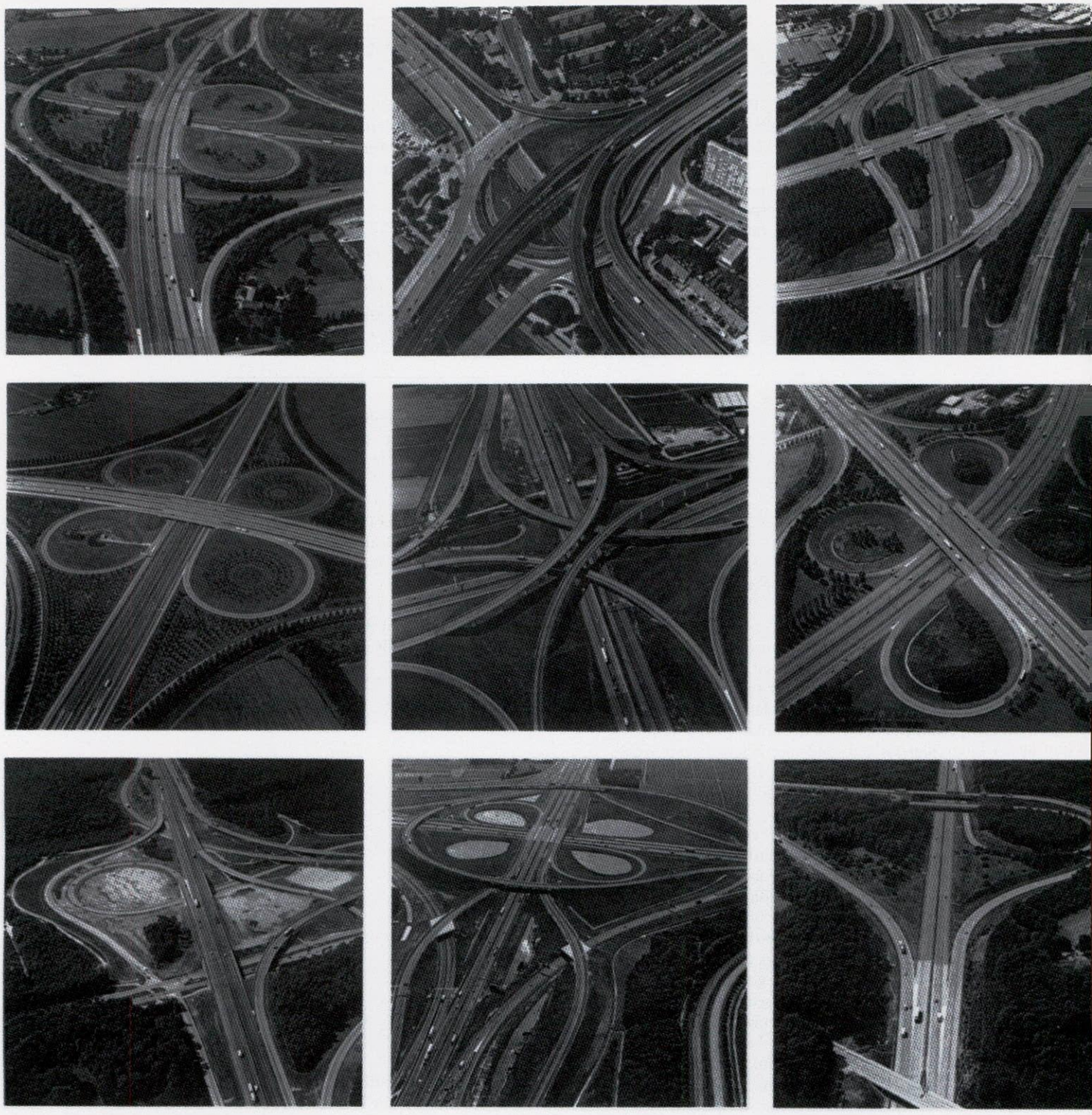

FOTO: CARY MARKERINK/'SNELWEG'

maar ze dragen niet bij tot een krachtige visie op het ontwerp van de snelwegen zelf. Sterker nog: de milieu-eisen zorgen samen met de 'Wet op de Geluidshinder' dat de weg steeds meer verdwijnt in tunnels en achter geluidsschermen. De vorm van de weg wordt zo steeds meer het resultaat van een vracht aan eisen, vastgelegd in 'Visueel Ruimtelijke Analyses' en 'Milieu Effect Rapportages'. Inspraakprocedures nemen de plaats in van een architectonische visie. En bij de wegenbouwers is het vroegere elan verdrongen door schaamte. De ideale weg is een onzichtbare weg.

Mooie knooppunten
Knooppunt Oudenrijn onder Utrecht
Beneluxtunnel door de Rotterdamse havens
Afslag Kerensheide bij de DSM-fabrieken in Geleen
Volkeraksluizen over het Haringvliet
Aquaduct onder de ringvaart Haarlemmermeer
Brug over de Rijn bij Arnhem

De decentralisatie van Rijkswaterstaat in de jaren zeventig deed het laatste restje samenhang de das om. Architect Hans van Heeswijk, Rijkswaterstaats adviseur voor de aanleg van viaducten en bruggen, zegt: "Elke regionale directie beslist nu zelf over de inpassing van wegen. Ze bepaalt zelf of ze zich laat adviseren en of ze adviezen opvolgt. Daardoor is elk wegdek en elk geluidsscherm anders. Neem de A2 van Amsterdam naar Maastricht, je schaamt je dood voor zo veel willekeur. Een landelijke visie ontbreekt bij de grootste opdrachtgever van Nederland met een jaarlijks budget van twee miljard gulden."
Niet alleen de ideeën over de inpassing in het landschap wijzigden de afgelopen decennia, ook het uiterlijk van de bruggen en viaducten veranderde. 'Honderd procent doelmatigheid is honderd procent schoonheid', was tot voor kort het uitgangspunt van de ontwerpers van de Nederlandse snel-

wegen. Ze streefden naar lichtheid en elegantie en dat resulteerde in een nurkse schoonheid. Eind jaren tachtig veranderde dat: er komt steeds meer design en 'leukigheid'. Van Heeswijk ergert zich vreselijk aan de opvallende viaducten en de fel gekleurde geluidsschermen. "Een snelweg moet zo

Bij wegenbouwers is het vroegere elan verdrongen door schaamte. De ideale weg is nu een onzichtbare weg

terughoudend mogelijk worden vormgegeven, de oriëntatie moet komen van de kerktorens en de stadskernen. Het is totaal ongepast als Rijkswaterstaat de kleuren van zijn huisstijl, die zijn afgestemd op briefpapier en logo, langs de weg gebruikt. Neem de mintgroene planningsborden bij de aanleg van wegen en viaducten, die vloeken bij het groen van de natuur. Of de citroengele hekjes van verkeersplein Oudenrijn. Voor de 180 kunstwerken in Zuid-Limburg maakte ik een kleurenschema in grijstinten. De beheerder van Rijkswaterstaat, een civieltechnisch HTS-ingenieur, vond dat saai en liet er doodleuk een kleurtje op schilderen." Toch ziet Van Heeswijk ook positieve ontwikkelingen, zoals het nieuwe stuk snelweg tussen Den Bosch en Eindhoven. Viaducten, bruggen en geluidsschermen vormen daar een uitgewogen geheel.

Van Heeswijk is jaloers op de kunstwerken van de Nederlands Spoorwegen: "Het lukt de NS om elk kunstwerk zorgvuldig vorm te geven. Rijkswaterstaat kan daar voorlopig niet aan tippen. Of neem een gemeente als Rotterdam, die erin slaagt om die prachtige Erasmusbrug te bouwen. Bij Rijkswaterstaat spreken ze schande van de dertig miljoen gulden die de brug duurder is geworden door zijn afwijkende vorm. Maar wat is zo'n bedrag als je ziet wat de impact is op het gezicht van de stad? De overheid heeft een culturele en landschappelijke verantwoordelijkheid en moet de beste oplossing kiezen, niet de goedkoopste."

Asfaltrivieren

Het vooroorlogse idee van 'de weg *in* het landschap' heeft in de jaren tachtig ongemerkt plaatsgemaakt voor 'de weg *als* landschap'. De weg is zelf een landschap geworden, een autonoom netwerk van ongelijkvloerse kruisingen, gescheiden rijbanen, uniforme verkeersborden, geluidsschermen. Een landschap dat zich bovendien volgens zijn eigen logica ontwikkelt. De lintbebouwing waar Mussert zo fel tegen protesteerde, is in een modern jasje teruggekeerd. Elke gemeente die aan een snelweg grenst, legt handenwrijvend een bedrijvenpark aan. Kantoorpanden staan strak glimmend op keurig aangeharkte erven. Ondernemers proberen hun buurman in protserigheid te overtreffen. 'Heeft hij een vliesgevel en een rond torentje? Dan neem ik een gevel in twee kleuren en met twee torens. En met marmer, ook nog.'

Wilde Overdijkink voor de oorlog de weg zoveel mogelijk laten opgaan in het landschap, tegenwoordig moet de snelweg juist 'tot ruimtelijke uitdrukking' worden gebracht. De weg moet zich niet langer verstoppen, maar zelfbewust zijn plaats opeisen in de omgeving. Hij wordt erkend als een zelfstandig element met een eigen sfeer en karakter. De gemiddelde automobilist is het daarmee niet eens. Landschapsarchitecte Lon Schöne hield vorig jaar een enquête onder 323 automobilisten. Zeventig procent wil dat de weg wordt aangepast aan het landschap, bijvoorbeeld door de soort begroeiing van de zijberm. Schöne: "Wij ontwerpers redeneren vanuit het traject. Een bomenrij laat je bijvoorbeeld van verkeersknooppunt naar verkeersknooppunt lopen. Maar zo kijken mensen blijkbaar niet. Hetzelfde geldt voor oriëntatiepunten. We proberen die heel bewust te programmeren: een brug, een bomenrij, een heuvel. Maar dat blijkt nauwelijks te werken, iedereen gebruikt iets anders ter oriëntatie: dat kan ook een boerderij met bloemetjesgordijnen zijn, of een woonboulevard."

Dus maar weer terug naar de inpassing van de weg in het landschap? Een van de problemen is welk landschap dan als uitgangspunt moet dienen: het oorspronkelijke oerlandschap, de polders uit de zeventiende eeuw, het huidige stadslandschap? Het Nederlandse landschap is bij uitstek kleinschalig: hoe kunnen de steedse bredere asfaltrivieren en fly-overs reageren op een zandverstuiving, een beekdal, een dennenbosje of een hunebed? "Een snelweg maakt het omliggende landschap al snel dwaas als hij daarmee een relatie probeert aan te gaan", zegt architect Van Heeswijk. Hij pleit daarom voor zo min mogelijk raakvlakken met de omgeving: "De weg is een zelfstandig fenomeen dat het gebied zo snel mogelijk moet verlaten." Voor deze gematigde voorstander van de 'weg als landschap' betekent dat niet dat de snelweg zijn omgeving mag domineren of bruskeren: "Op een terughoudende manier moet je proberen de identiteit van het omliggende landschap te weerspiegelen. In een open landschap betekent dat open, ijle viaducten. Bij het coulissenlandschap tussen Eindhoven en Oss passen rechte viaducten waar de weg doorheen snijdt als door een dijk."

Samenklonteringen

De invloed van de snelweg reikt verder dan het asfalt en zijn directe omgeving. De filosoof Hans Achterhuis kent de auto een 'werkelijkheidveranderende kracht' toe. Zoals de pil de seks veranderde, de boekdruk de literatuur en het buskruit de oorlog, zo verandert de auto onze verhouding tot ruimte en tijd.

'Een snelweg moet zo terughoudend mogelijk worden vormgegeven, de oriëntatie moet komen van de kerktorens en de stadskernen'

Wegen leiden niet alleen naar plaatsen, ze zíjn plaatsen. Ze vormen een wereld met eigen restaurants, natuurgebieden, mini-supermarkten, ontmoetingsplaatsen voor anonieme seks en zelfs een eigen intercom: de praatpalen van de ANWB. Wegwijzers zeggen de automobilist allang meer dan de omgeving die hij waarneemt. Architectuurcritica Michelle Provoost verwoordt het in haar boek *Asfalt* als volgt: 'Het zien van het reisdoel betekent niet dat men gearriveerd is, maar waarschijnlijk dat men te laat is afgeslagen.' Pogingen om fraaie viaducten of bruggen te bouwen vindt ze zinloos: deze statische elementen ontkennen de eigenheid van de snelweg als domein van beweging en snelheid. Zij pleit onder andere voor overkappingen en ondertunnelingen en een veel innigere verhouding tussen de gebouwde omgeving en de weg. De toenemende bebouwing langs de weg vindt zij prima.

De contouren van zo'n nieuwe opvatting van de snelweg als onderdeel van de stad zijn al zichtbaar aan de zuidrand van de Amsterdamse Ring, de noord- en oostzijde van de Ruit rond Rotterdam en de snelweg door het centrum van

FOTO: CARY MARKERINK/'SNELWEG'

Den Haag die zich als een canyon tussen de hoge kantoortorens wringt. In Utrecht zal de A2 worden overkapt om de wijk Leidsche Rijn aan te leggen. De trend is duidelijk: snelwegen vormen niet langer de rand van de stad, het gaat eerder de andere kant op. Het centrum wordt de moeilijk bereikbare rand van de snelweg. De stad heeft zich binnenste buiten gekeerd naar de snelweg.

Elke gemeente die aan een snelweg grenst, legt handenwrijvend een bedrijvenpark aan. Kantoorpanden staan strak glimmend op keurig aangeharkte erven

Architecten als Willem-Jan Neutelings en Rem Koolhaas trekken de idee van de 'weg als landschap' het verst door. Zij koesteren de chaos en onbeheersbaarheid van de toevallige samenklonteringen die langs de snelwegen zijn ontstaan. Volgens hen zijn de snelwegen de dragers van de steden geworden. Koolhaas is daarin, zoals gewoonlijk, het meest extreem: "Er zit niets anders op dan de stad te ondergaan als een landschap, als iets dat gebeurt en niet wordt ontworpen", vindt hij. Bij een landschap accepteren we de toevallig combinatie van losse elementen. Wie zal klagen over het gebrek aan ritme van een bosrand, de chaotische vlakverdeling van weilanden of de ondoordachte welving van een kustlijn? Voor landschappen brengen we veel meer geduld op dan voor een stad: we kijken hoe het zich ontwikkelt en het resultaat noemen we een 'natuurlijk evenwicht'.
Deze opvatting heeft een romantische aantrekkingskracht, maar de werkelijkheid vertoont barse trekken. Los Angeles laat het resultaat zien: een stad als een verzameling eilanden verbonden door snelwegen. Een zee van voorsteden, kantoorparken, vermaakcentra, fabrieken, wolkenkrabbers. Overdag verlenen de hooggepluimde palmen eenheid aan de stad, na zonsondergang slaat de amorfe uitgestrektheid toe. In klassieke steden kunnen mensen van de ene plaats naar de andere lopen, als de afstand te groot is pakken ze de metro of tram. Los Angeles heeft geen centrum en afstanden van vijftig kilometer zijn heel gebruikelijk. De stad bestaat alleen als stad door de *freeways*; snelwegen vormen de bedding voor de stedelijke eilanden. De Amerikaanse architectuurhistoricus Reyner Banham bracht al in 1971 treffend in beeld welke gevolgen dat heeft voor de beleving van de stad. 'Toen de wagen voor me de afslag van de San Diego snelweg nam, klapte het meisje naast de bestuurder de zonneklep naar beneden en gebruikte het spiegeltje aan de achterkant om haar haar in orde te brengen. (..) Van de snelweg afgaan betekent van buiten naar binnen gaan. Een reis door Los Angeles eindigt niet zo zeer bij de voordeur van iemands bestemming als wel bij de afslag van de snelweg, de drie kilometer gelijksvloerse straten zijn niet meer dan de oprijlaan van het huis.' ■

Literatuur

Michelle Provoost, *Asfalt: Automobiliteit in de Rotterdamse stedebouw*, Uitgeverij 010, Rotterdam, 1996

H. Harsema (red.), *Landschap van wegen en kanalen*, Landinrichtingsdienst ministerie van LN&V, 1991

Theo Baart en Cary Markerink, met een voorwoord van Tracy Metz, *Snelweg*, Uitgeverij Ideas on Paper, 1996. De foto's bij dit artikel komen uit dit boek, dat *f*79,50 kost en nog verkrijgbaar is via Architectura & Natura, tel. 020-6236186

Leven is lijden

Wat is het levensgevoel in de Nederlandse roman? In de laatste aflevering van een serie artikelen brengt Roelie Koning de ideeënwereld van een papieren landgenoot in kaart: Maarten Koning uit Voskuils romancyclus Het Bureau.

Zin d'r in? Niks d'r van! Leven is lijden, een weerbarstige klus. Brood op de plank moet er komen en dat noopt tot contact met de buitenwereld. Maar de maatschappij is niet pluis en mensen zijn een bron van ellende: egoïstisch, gevoelloos, dom, ijdel, laf, opgeblazen, machtsbelust en nog zo wat. Contact betekent vooral conflict. Ligt het mes niet op tafel, dan glinstert het in Maartens kritische geest. Zijn gekwetstheid is regel, de registratie daarvan heeft boekwerken gecreëerd waarin de omgeving er gefileerd bij ligt.

't Is moeizaam leven met een grote intelligentie, een kritische geest, een dunne huid en lange tenen. Om de haverklap voelt Maarten zich geïrriteerd, verward, bedreigd, vernederd. 't Is geen leven zo, en dat is precies waarom hij is gaan schrijven. Hij betoont zich in zijn tekst waanzinnig bewust van zijn gemoedstoestanden. Luctor et emergo. Hij worstelt en komt boven. Want dat is wat in *Het Bureau* opgeslagen ligt: het resultaat van zijn streven greep te krijgen op de wirwar aan emoties en gedragingen waartussen hij zich staande moet zien te houden, zowel in zijn maatschappelijk als huiselijk leven. Daarbij is hij zo'n pietje precies dat we geregeld kunnen lezen hoe de koffie geschonken, de post gesorteerd en de juspan gevuld wordt. Maarten weet hoe gemakkelijk hij schaafwonden oploopt. Het leraarschap was dus niks voor hem. Op zoek naar een werkplek in de luwte kreeg hij een plaats op een universitair instituut voor dialectologie, volkskunde en naamkunde in de schoot geworpen. Zonder ambitie, pretentie en carrièredrang stapte hij er binnen en heeft zijn verdere arbeidzame leven de zaak als wetenschappelijk medewerker gediend zonder te geloven in enig maatschappelijk nut van wat daar gebeurde. Om hem heen leden lieden aan de begrijpelijke neiging tot zingeving, wat Maarten volop de gelegenheid bood hun gewichtigdoenerij aan de kaak te stellen. Want waar ging het om? Volwassen mensen wijdden hun leven aan het behoud van kennis over kabouters, dwaallichten, dorsvlegels, kerstbomen en dergelijke. Het Bureau bestond ten dele daarvan, men schreef artikelen, ruziede over tijdschriften, zat in commissies en vergaderzalen en trok geregeld naar internationale congressen. Een kostbare bedoening, gefinancierd met gemeenschapsgeld.

Het opblazen van eigen activiteiten wordt genadeloos blootgelegd. De lezer wordt een herkenbaar gekkenhuis gepresenteerd. De communicatie tussen mensen is hilarisch. Maarten beleeft zichzelf als slachtoffer daarvan, want keer op keer blijkt hij de code tot meedoen te missen. Maar zijn frustratie heeft hij zo superieur weggeschreven dat zijn kwelgeesten evenzeer slachtoffer geworden zijn.

Roelie Koning

ILLUSTRATIE: NIELS DE HOOG

RTV programma's

Een selectie van radio- en t.v.-programma's verzorgd door de Humanistische Omroep

RADIO

Maandag 10 november, Radio 5
17.45 - 18.00 uur
Kwartier Humanisme
Afgelopen zaterdag hield het Verbond de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering, over het beleid en de activiteiten voor de toekomst. Een impressie van deze dag.

21.00 - 21.40 uur
De Verbeelding
Fo en Co
Schrijver, regisseur, acteur en Nobelprijswinnaar Dario Fo is langzamerhand een levende legende. Franca Rame en hij zijn al jarenlang gevreesde linkse belhamels die het de rechtse politiek en ultrarechtse bewegingen in Italië lastig maken door middel van fel, uitbundig theater. Hun wapen is de lach van de komedie die de macht ontmaskert.

Maandag 17 november, Radio 5
16.02 - 16.45 uur
Boven het Dal
Jacques de Milliano
Willem de Haan in gesprek met Jacques de Milliano (1956), tot voor kort directeur van de Nederlandse afdeling van Artsen Zonder Grenzen. Onlangs legde hij zijn functie neer om in de politiek te gaan. Artsen Zonder Grenzen raakte in opspraak door de - naar later bleek - zeer overdreven cijfers over dramatische sterfte onder de Rwandese vluchtelingen in Zaïre; De Milliano ontkent overigens dat zijn vertrek iets met deze kwestie te maken heeft. Momenteel staat hij op de achtste plaats van de kandidatenlijst van het CDA voor de Tweede Kamerverkiezingen en ambieert hij de post staatssecretaris van Humanitaire Zaken.

21.00 - 21.40 uur
De Verbeelding
18e eeuwse literaire genootschappen
Bijna alle ons nu nog bekende dichters uit de 18e eeuw zoals Bilderdijk, Van Alphen, Feith en Bellamy zijn lid geweest van een genootschap, in die tijd beschouwd als de literaire elite. Bekende genootschappen waren o.a. 'Kunstliefde spaart geen vlijt' (Den Haag), 'Felix Meritis' (Amsterdam), 'Volmaakter dan de tijd' (Utrecht) en 'Kunst wordt door arbeid verkreegen' (Leiden), waarin tussen 1750 en 1800 vooral door mannen met grote toewijding werd gedicht. Aan het eind van de 18e eeuw werden de genootschappen meer en meer het mikpunt van hoon en spot.

Maandag 1 en 8 december, Radio 5
17.45 - 18.00 uur
Kwartier Humanisme
1 december: HIVOS is actief op het gebied van microkrediet, een nieuw middel in de strijd tegen armoede in ontwikkelingslanden. Voor directe bevordering van de werkgelegenheid en verhoging van de inkomens onder arme bevolkingsgroepen lijkt het verstrekken van kleine kredieten een goed middel. Critici wijzen echter op het gevaar van een te eenzijdige nadruk op kredietverlening.
8 december: Veel ouderen worden gekweld door gevoelens van onveiligheid. Angst om de deur uit te gaan beperkt hun leefmogelijkheden en dus hun zelfredzaamheid. Humanitas organiseert projecten over de veiligheid van ouderen.

TELEVISIE

Woensdag 12 november, Nederland 1
22.00 - 22.40 uur
Massiv
Roddelen, liegen & bedriegen
Het op de hoogte blijven van en discussiëren over de persoonlijke actualiteiten van bekende en beroemde mensen is een belangrijke vorm van vermaak. Sommige roddels zijn onschuldig, andere kunnen erg kwetsend zijn. Guilly Koster praat o.a. met Hummie van de Tonnekreek, hoofdredacteur van het roddelblad Weekend. Politiek journalist Pim van Galen onthult hoe liegen en roddelen in de politiek verweven zit en bedrijfsarts Mia Sol belicht de effecten van roddelen op de werkvloer.

Radiodocumentaire festival Grenzeloos Geluid

grenzeloosgeluid97
RADIODOCUMENTAIRE FESTIVAL

Lezers Humanist met korting naar De Balie!

Van 14-16 november 1997 kunnen de bezoekers van het tweede radiodocumentaire festival Grenzeloos Geluid een unieke geluidssensatie beleven in De Balie in Amsterdam. Drie dagen lang zijn in zes afluisterzalen de beste radiodocumentaires van de laatste twee jaar uit binnen- en buitenland te horen. Het doorlopende programma wordt afgewisseld met talkshows, presentaties en debatten.
Grenzeloos Geluid biedt lezers van Humanist de gelegenheid tegen een gereduceerd tarief het zaterdagavondprogramma van het festival mee te maken (15 november). Voor slechts *f* 12,50 (i.p.v. *f* 15,-) kunt u luisteren naar de 30 'highlights' van het festival. Tevens kunt u in de Salon van De Balie vanaf 21.30 uur deelnemen aan het debat o.l.v. Andreé van Es over de kwaliteit van de radiodocumentaire.
Het aantal plaatsen in De Balie is beperkt; reserveert u dan ook tijdig (telefonisch) bij de kassa van De Balie (zie bon). Het is de bedoeling dat u onderstaande bon uitknipt, invult en meeneemt naar De Balie op zaterdag 15 november; daar ontvangt u dan uw toegangskaart. Deze is geldig voor alle programma's van die avond; wilt u een specifiek programma horen, dan raden wij u aan tijdig bij de zaal aanwezig te zijn. De programmakrant ligt klaar bij De Balie en bij de AUB Ticketshop.

BON

Naam

Adres/postcode

Plaats

Telefoon

U wilt wel / niet informatie ontvangen van Grenzeloos Geluid / De Balie

Openingstijden kassa De Balie (020 - 553 51 00)
Telefonisch reserveren: ma t/m do 14.00-20.00 uur, vr 14.00-22.30 uur, za 17.00-22.30 uur.
Kaarten ophalen: ma t/m do 17.30-20.00 uur, vr/za 17.00-23.00 uur, bij afwijkende tijden 1.5 uur van tevoren.
Gereserveerde kaarten kunnen worden opgehaald tot 30 minuten voor aanvang van het avondprogramma. De speciale korting ontvangt u na inlevering van bovenstaande (ingevulde) bon.

© HERGE/MOULINSART 1997/98

De ideale reisgenoot

'Kuifje in Tibet' uit 1960 is misschien wel het mooiste deel uit de Kuifje-serie. Het album beschrijft de uiterst moeizame zoektocht van Hergé's stripheld naar diens Chinese vriend Tchang, nadat een vliegtuig met Tchang aan boord is neergestort in het Himalayagebergte. Door een visioen is Kuifje ervan overtuigd geraakt dat Tchang nog in leven moet zijn. Samen met kapitein Haddock onderneemt hij de barre tocht, die uiteindelijk beloond zal worden.
Het Kuifje-avontuur blijkt een prima uitgangspunt voor een uitgebreide tentoonstelling over Tibet, die het Rijksmuseum voor Volkenkunde in Leiden organiseert in samenwerking met de Belgische Stichting Hergé. 'Naar Tibet met Kuifje' heet de tentoonstelling dan ook, en wie hier rondloopt krijgt soms inderdaad het gevoel dat Kuifje hem letterlijk bij de hand neemt om temidden van snerpende koude en sneeuwstormen te verhalen van al het wonderlijke dat dit Dak van de Wereld te bieden heeft. Met het lage gezang van Boeddhistische monniken op de achtergrond komen uiteenlopende facetten van het leven in Tibet aan bod. Uitvoerig wordt stilgestaan bij het voor dit land zo kenmerkende geloof, het Tibetaans boeddhisme.
Komt aanvankelijk vooral het schone, pure van het land naar voren door een veelheid aan aansprekende foto's, citaten, originele voorwerpen en fraai gestileerde ruimtes (zoals een compleet ingerichte tempel en Tibetaanse woning), gaandeweg spreekt vooral de tragiek van het land. De in 1950 door China uitgeroepen annexatie betekende zo goed als het einde van het bestaansrecht van de Dalai Lama, religieus en politiek leider van Tibet, die zich door de Chinese overheersing gedwongen zag zijn land te ontvluchten en sindsdien in India verblijft. Daar probeert hij, in gezelschap van een gestaag groeiende schare volgelingen, de cultuur van zijn land te bewaren, in afwachting van de dag dat ze naar Tibet kunnen terugkeren. Ondertussen doet de Chinese regering er alles aan om de Tibetaanse cultuur en haar tradities te marginaliseren en lijkt daar aardig in te slagen: de Chinese karaoke-cultuur dringt door in Tibet en jongeren uit de steden raken gefascineerd door 'westerse verworvenheden' als alcohol, sigaretten en prostitutie. Voeg daarbij de afschuwelijke beelden van grof Chinees geweld tegen ongewapende, slechts in doeken gehulde monniken en geen bezoeker zal onberoerd het museum verlaten.
Toch blijft er nog genoeg puur genieten over op deze tentoonstelling, die zo uitvoerig is dat men er met gemak een dag voor uit kan trekken. Als u uw schroom weet te overwinnen, kunt u boeddhistische meditatiehoudingen oefenen in de spiegel en de prikkelende geur van wierook op u laten inwerken in de Tibetaanse tempel. Nippend van een kopje authentieke jakthee kunt u de 'bewijzen' dat de Verschrikkelijke Sneeuwman bestaat tot u door laten dringen. Voor kinderen is er de speciaal uitgezette kinderlijn - door de voetstappen van de Yeti te volgen maken ook zij spelenderwijs kennis met Tibet. Gelijktijdig is in het museum de foto-expositie 'Terug naar Tibet' te zien met foto's van acteur en fotograaf Thom Hoffman, die onlangs de emoties en wanhoop van Tibetanen in en buiten Tibet vastlegde. Kuifje-fans tenslotte kunnen zich vergapen aan de vele originele tekeningen van wijlen Hergé.

Saskia van Loenen

De tentoonstelling 'Naar Tibet met Kuifje' is tot en met 3 augustus 1998 te zien in het Rijksmuseum voor Volkenkunde, Steenstraat 1 in Leiden. Geopend: dinsdag tot en met vrijdag van 10.00 tot 17.00 uur; zaterdag, zondag en op feestdagen van 12.00 tot 17.00 uur. Maandag en op 25 december en 1 januari gesloten.

Idealisme, hebben mensen dat nog? Is het niet achterhaald, iets uit de tijd van de grote ideologieën? Het tegendeel blijkt waar: veel mensen geven hun idealen gestalte in hun streven naar een menselijker en rechtvaardiger samenleving. Dat doen ze heel praktisch - in hun werk, in hun beroep of in activiteiten die daar een groot raakvlak mee hebben. In deze serie komen enkele van deze 'idealisten' aan het woord.

'Je hoort zo niet met dieren om te gaan

Bert van de Rijdt nam samen met zijn vrouw zes jaar geleden een ingrijpende beslissing. Ze gooiden het in hun beroepsleven over een heel andere boeg en begonnen in Boxtel een biologische slagerij, die tevens door heel Nederland op bestelling zou bezorgen. Reden voor deze rigoureuze overstap was hun beider ergernis over het leed dat de bio-industrie dieren aandoet. "Wij wilden niet langer roepen: 'Er moet iets gebeuren', maar consequenties trekken uit onze levensvisie."

DOOR MIRRE BOTS

Deze levensvisie is vooral gevoed door Van de Rijdts jeugdervaringen. "Mijn vader was commissionair in vee. Ik ben met vee en handel opgegroeid, kwam veel op allerlei boerderijen en leerde als jochie van tien spelenderwijs waaraan je kon beoordelen of een dier gezond was. Dat was in de jaren vijftig, de bio-industrie moest nog helemaal op gang komen. De grootste boer in de omtrek had welgeteld vijftig varkens. Daarna is het hard achteruitgegaan. Boeren gingen niet alleen veel grotere aantallen varkens houden, de dieren kwamen ook aan kettingen te liggen. Vervolgens werd de kunstmatigheid in voeding en huisvesting alsmaar groter, waardoor het gebruik van medicijnen en antibiotica zienderogen toenam. Want als je een dier zijn natuurlijke omstandigheden, zoals daglicht en bewegingsvrijheid, onthoudt, heeft dat veel invloed op zijn weerstandsvermogen. De verhouding tussen het belang van het dier en het belang van de mens is volstrekt zoek. Het gaat alleen nog maar om financieel-economische belangen. Het enige doel is om zoveel mogelijk rendement uit de dieren te halen."

Breek hem de bek niet open over wat voor narigheid de bio-industrie allemaal voortbrengt, want hij raakt er niet over uitgepraat. Niet alleen over het gebrek aan welzijn voor de dieren ('het is je reinste dierenmishandeling'), maar ook over de bodem-, water- en luchtverontreiniging die de intensieve veehouderij veroorzaakt. Om nog maar niet te spreken over de kwaliteit van het vlees ('het smaakt echt nergens naar') en het effect ervan op onze gezondheid.

Het zijn deze kwalijke tendensen en zijn affectie voor dieren die hem en zijn vrouw hebben doen besluiten om in 1992 het roer drastisch om te gooien. Van de Rijdt: "Wij zijn mensen die veel over waarden filosoferen en allerlei maatschappelijke verschijnselen kritisch tegen het licht houden. In die zin zou je ons humanistisch kunnen noemen. We vonden het hypocriet om alsmaar te zeggen dat het totaal de verkeerde kant opgaat en vervolgens niets te doen. Ja, je kunt je geweten sussen, zoals de meeste mensen doen, door geld te geven aan *Greenpeace*, je afval netjes te scheiden of een abonnement te hebben op *de Humanist*, maar wij wilden een stapje verder gaan en consequenties verbinden aan de manier waarop wij in het leven staan."

Na ampel beraad en een grondige voorbereiding werd dat het opzetten van *Organic Quality*. Een bedrijf dat niet alleen biologisch vlees verwerkt en verkoopt, maar ook voor een betaalbare prijs in heel Nederland aan huis bezorgt. Van de Reijdt en zijn vrouw hadden samen genoeg in hun ransel om het bedrijf op poten te zetten. "Mijn vrouw was als Neerlandica werkzaam in het voortgezet onderwijs en heeft de ene na de andere reorganisatie meegemaakt. Die kennis komt haar nu goed van pas bij de interne organisatie van *Organic Quality* en het motiveren van de twaalf werknemers.

FOTO: SPEER FOTOGRAFIE

'Consumenten houden in stand wat ze eigenlijk veroordelen'

Ik heb als organisatie-adviseur altijd veel met planning, analyse, meten en wegen van doen gehad, zaken die voor de logistiek van dit bedrijf van elementair belang zijn."

Spijt over hun keuze hebben ze nooit gehad ('daarvoor staan we er te veel achter'), maar ze hebben zich wel vaak afgevraagd of ze het zouden halen. "Je moet een verrekt lange adem hebben. Het begon al bij de bank, deze lachte ons vierkant uit toen we een lening wilden, want de groei van de biologische winkels stagneerde al jaren. Vervolgens moet je het vertrouwen van de consumenten zien te winnen. Want al zit er achter jouw bedrijf een verhaal en bewogenheid, je moet je spullen wel aan de man zien te brengen. Uit consumentenonderzoek blijkt telkens weer dat je de consumenten niet met immateriële aspecten over de brug trekt. Ja, in theorie vinden ze die belangrijk, maar in de praktijk willen ze maar twee dingen weten, namelijk: wat kost het en kan ik het makkelijk krijgen? Het mag vooral niet te duur zijn. Op die manier houden consumenten in stand wat ze eigenlijk veroordelen."

Organic Quality heeft op de behoeften van de consument ingespeeld. "We brengen onze producten letterlijk aan de deur, niet alleen biologisch vlees, maar inmiddels ook andere biologische producten als kaas en koekjes. En tegen de 'gewone' prijs. Wat wij aan de boer extra betalen voor de biologische kwaliteit van zijn vlees, verdienen we terug door de infrastructuur van ons bedrijf. Door de bestellingen efficiënt klaar te maken en te bezorgen, besparen we bijvoorbeeld fors op het uurloon." OQ heeft tegenwoordig zelfs een spaarsysteem met zegels. "Voor mij had dat niet gehoeven, maar de klanten vroegen erom. Het zijn wel zegels die alleen in de Wereldwinkels te verzilveren zijn." Het concept blijkt zijn vruchten af te werpen, want inmiddels zijn er ruim drieduizend gezinnen die van de bezorgservice gebruik maken. "Daar zit veel meer groei in dan in de winkel."

Dat hun aantal door de gekke-koeienziekte en de varkenspest aanzienlijk zal toenemen, gelooft Bert van de Rijdt niet. "Het enige verschil is dat je berichten meer kans hebben om ontvangen te worden. De zuigende-sponswerking van de keurslager is iets minder geworden. Mensen zien echt dat het van de gekke is. Op den duur zullen hierdoor wel meer mensen biologisch vlees gaan kopen. Maar je moet dat niet willen overhaasten. Als je ze te veel lastig valt met verhalen over een duurzame samenleving, dierenwelzijn en een leefbaar milieu, is de consument al lang vertrokken. Terwijl jij op inhoudelijke argumenten probeert te overtuigen, staat hij of zij bij Zeeman naar goedkope sokken te kijken!" ■

Humanistisch Verbond

Humanistische geestelijke verzorging (hgv) is een van de kerntaken van het Humanistisch Verbond. Binnen de dienst zorg zijn raadslieden werkzaam in de ouderenzorg (verpleeg- en verzorgingshuizen) en de gezondheidszorg (ziekenhuizen en psychiatrische ziekenhuizen).
Het landelijk bureau van het Humanistisch Verbond zoekt voor haar dienst zorg een

Hoofd van dienst ouderenzorg m/v
(z.s.m., 16 uur),

en een

Hoofd van dienst gezondheidszorg m/v
(per 1 maart, 16 uur)

Voor beide functies geldt:

Taken:
- vormgeven strategisch beleid, marketing en PR
- beheer en uitbreiding van hgv-formatieplaatsen o.m. door overleg met instellingen en cliëntenorganisaties
- ondersteuning raadslieden door kwaliteits- en deskundigheidsbevordering (conferenties, werkbegeleiding)
- bevordering van de ontwikkeling van ambtshalve professionele humanistische geestelijke verzorging

Functie-eisen
- Academisch werk- en denkniveau
- Relevante opleiding en werkervaring, opleiding HOI of Universiteit voor Humanistiek strekt tot aanbeveling
- Ervaring in de ouderen- of gezondheidszorg
- Inspirerende persoonlijkheid met zakelijke instelling en affiniteit met een marktgerichte aanpak
- Nauwe verbondenheid met de doelstellingen van het Humanistisch Verbond
- Goed onderhandelaar

Salariëring en rechtspositie volgens CAO-Welzijn, salarisschaal 52, maximaal ƒ 6.864,= bruto per maand bij volledige werkweek; flexibele werktijden. Aanstelling vindt plaats voor een jaar, waarna het dienstverband voor onbepaalde tijd kan worden voortgezet. Sollicitatiegesprekken op 20 en 26 november (ouderenzorg) en 11 en 16 december 1997 (gezondheidszorg).

Stuur uw brief met c.v. voor 13 november (ouderenzorg) of voor 1 december (gezondheidszorg) aan het Humanistisch Verbond, afd. Geestelijke Verzorging, t.a.v. mevr. E. Vreeburg, Postbus 75490, 1070 AL Amsterdam, o.v.v. 'vacature gv'. Zij kan u ook telefonisch informatie verstrekken (020-521 9000).

A H G

A.H. GERHARDHUIS

De Humanistische Stichting A.H. Gerhard is een zorgcentrum voor ouderen. Zij verleent zorg aan 199 bewoners, bewoners van 39 aanleunwoningen en ouderen uit de wijk. De zorg en service is afgestemd op de wensen en behoeften van de bewoner met als doel een zo hoog mogelijk niveau van welbevinden.
Binnen de doelstelling van het centrum staan eigen verantwoordelijkheid en privacy centraal.
Door verschuiving van functie en werkzaamheden van de huidige geestelijke verzorger ontstaat een vacature voor:

een humanistisch geestelijk raadsvrouw/man voor 16 uur

De functie:
- Het leveren van geestelijke verzorging en bijstand op basis van de humanistische levensovertuiging en de zorgvisie van de stichting aan bewoners.
- Het opbouwen en in stand houden van een vertrouwensrelatie met ouderen en hun relaties, waaronder medewerkers.
- Het mede zorg dragen voor de immateriële aspecten van de geboden verzorging en voorzieningen.

Wij vragen:
- Een voltooide opleiding aan het Humanistisch Opleidingsinstituut of aan de Universiteit voor Humanistiek.
- Inhoudelijke benoeming door het Humanistisch verbond.
- Kennis en ervaring opgedaan in de ouderenzorg.
- Ruime ervaring in het bieden van geestelijke ondersteuning aan ouderen bij zingevings- en levensvragen.
- In staat zijn gespreks-/themabijeenkomsten te organiseren en procesmatig te begeleiden.

Wij bieden:
- Een woon- en werkklimaat waarin humanistisch geestelijk werk een belangrijke plaats heeft.
- Een jaarcontract voor 16 uur per week dat kan overgaan in een vast dienstverband.

Uw sollicitatie kunt u richten aan het A.H. Gerhardhuis, t.a.v. de heer J.A. Martis, personeelszaken, Slotermeerlaan 1, 1064 GX Amsterdam.. Internet http://www.ahgerhardhuis.com. De sollicitatiegesprekken zullen plaatsvinden in de laatste week van november.

VAN HET HOOFDBESTUUR

Na drie jaar penningmeesterschap

De afgelopen dagen was ik voor een korte vakantie op Terschelling. Heerlijke herfstwinden, prachtige luchten. Geen telefoon, geen vergaderingen. Tijd voor reflectie, bijvoorbeeld op drie jaar hoofdbestuur van het HV.
Bij mijn aantreden leek het HV in een turbulente tijd te verkeren. Een aantal zaken vroeg om snelle besluitvorming, zoals de profilering van het HV, de ontwikkeling van de Humanist, het zeer grote begrotingstekort, bestuursperikelen over besturen op afstand of hoe anders, samenwerking met andere humanistische organisaties, financiering van de afdelingen en nog een aantal meer. Inmiddels zijn we toe aan de derde voorzitter sinds mijn aantreden en aan de derde directeur met een vacature voor de vierde. Wat is er nu anders en vooral: wat is er nu beter en wat moet er nog gebeuren?
Anders is een voorzitter die inhoudelijkheid en zakelijkheid in één persoon weet te verenigen. Om haar had ik graag nog drie jaar penningmeester gebleven! Gelukt is de facilitaire samenwerking met Humanitas en de verhuizing naar Amsterdam. Deze twee gebeurtenissen hebben in aanzienlijke mate bijgedragen aan het feit dat de begroting 1998 voor het eerst sinds vele jaren een positief saldo zal vertonen. Om financiële en andere redenen is de organisatie van het bureau afgeslankt en beter toegesneden op de hoofdtaken van de vereniging. In de stukken van de ALV in november vindt u hierover meer informatie. Op de ALV zal ook een voorstel worden behandeld over de rol van de afdelingen. Als hierover overeenstemming wordt bereikt, is wellicht de tijd rijp om nog eens te kijken naar een eigentijdse wijze van financiering van de afdelingen. De Humanist ontwikkelt zich gestaag en positief. Een drastische sprong in aantal abonnees door samenwerking met anderen of door grootse campagnes zit er niet in. Met het aantreden van Marjan Slob als nieuwe hoofdredacteur is de kwaliteit van de Humanist voor de komende jaren naar mijn overtuiging gewaarborgd en wordt een eigentijds blad gemaakt, waarvoor de belangstelling zeker zal blijven groeien. De taak van profilering van het HV wordt in toenemende mate opgevat als profilering van de humanistische beweging. Als zodanig hebben wij stem en invloed. De samenwerking met onze zusterorganisaties gaat op dit punt geweldig vooruit.
Dit waren een aantal punten waarvan ik voor mezelf vind dat het de moeite waard was om een paar jaar voor het HV te werken. Wat ik er persoonlijk aan overhoud, is een beter inzicht in hoe een levensbeschouwelijke organisatie als de onze kan functioneren. Maar vooral: een paar goede vrienden. Mijn ervaring is, dat het maken van vrienden het beste gaat door samen te werken aan iets dat je de moeite waard vindt. En dit is dan ook waar een vereniging voor bestaat.
Ik wens de nieuwe penningmeester van het HV een even vruchtbare periode toe. Wat er nog te doen staat, dringt zich vanzelf wel op.

Jan Stringer

Digitaal

Op zondag 9 november zal Bertus Kuiper ingaan op het thema 'De invloed van digitale technieken op de samenleving'. Veel mensen vinden de digitalisering bedreigend, maar dat komt veelal door de onbekendheid met de computer. Zowel in de industrie als op kantoor heeft de digitalisering veel vervelend werk overbodig gemaakt. De samenleving is dan ook beter af met de digitale technieken, aldus Bertus Kuiper. Deze discussiebijeenkomst wordt georganiseerd door Vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte'. Plaats: 'De Watertoren', Van Teylingenstraat 20, vlakbij het CS van Alkmaar. Aanvang 11.00 uur.
Toegang en consumpties zijn gratis. Meer informatie: tel. 072-5158264 (Robbert Schuster).

Oratie

Op donderdag 13 november houdt prof. Dr. Annemarie Mol haar inaugurele rede als bijzonder hoogleraar vanwege de humanistische stichting Socrates bij de Universiteit Twente. De oratie vindt plaats in het BB-gebouw, Collegezaal 2, Universiteit Twente, Enschede.
Aanvang 16.00 uur.

Democratie

Op donderdag 13 november houdt Hans Vertegaal (NIVON) een lezing over de toekomst van de democratie. Is ons systeem aan vernieuwing toe? Heeft de overheid een taak in het formuleren van een nieuwe moraal, nu de kerken daarin hun rol verloren hebben? Plaats: 't Brandpunt, Turfmarkt 58, Gouda.
Aanvang 20.00 uur.

Kinderen en uitvaart

Op zaterdag 15 november is in Zwolle de landelijke themadag 'Uitvaartbegeleiding en de kinderen', waarin de vraag wordt behandeld hoe je kinderen bij een uitvaart betrekt. Meer informatie: tel. 020-5219040 (Dini Boer).

PBI Infodag

Op zaterdag 15 november wordt in Amsterdam een landelijke informatiedag gehouden van de PBI, de Peace Brigades International. PBI werkt voor organisaties die zich geweldloos verzetten tegen het geweld in hun land; in Guatemala, Colombia, Haïti, Mexico, Noord-Amerika, Sri Lanka, voormalig Joegoslavië. Het gaat om mensenrechtenorganisaties, vakbonden, vluchtelingenorganisaties, boerencoöperaties en politieke bewegingen die voor hun vrijheden opkomen. PBI-vrijwilligers begeleiden personen die worden bedreigd, posten bij aanslag-gevoelige kantoren en treden op als internationale waarnemers bij protestdemonstraties en stakingen. Zij doen dit zonder andere wapens dan camera, notitieblok en een Internationaal Noodnetwerk.
Wie meer wil weten over het werk van PBI of naar projecten uitgezonden wil worden, is welkom op de informatiedag. Bijdrage voor koffie, thee en lunch *f* 5,-.
Opgave of meer informatie: tel. 071-5767703 (Robert Nicolai).

Multicultureel

Op zondag 16 november houdt de heer Sie Dhian Ho de lezing 'De toekomst van de multiculturele samenleving'. Hoe moeten wij met andere

HV•NIEUWS

culturen om leren gaan om een bevredigende samenleving te bereiken. Plaats: de aula van het Humanistisch Zorgcentrum Jacob Roggeveen, Middelburg.
Aanvang 10.30 uur.

Conferentie vrouwenorganisaties
Op maandag 17 november wordt in de Jaarbeurs te Utrecht de conferentie 'Samenwerken, waarom zou ik?' gehouden. Thema van de conferentie is de meerwaarde van samenwerking tussen vrouwenorganisaties met verschillende culturele achtergronden. De conferentie, bedoeld voor alle allochtone en autochtone vrouwenorganisaties in de provincie Utrecht, biedt creatieve manieren tot netwerken en toont voorbeelden van projecten. Aanvang 9.30 uur, toegang *f*15,-.
Informatie: tel. 030-2334280 (Pres Emancipatiebureau) of 030-2311094 (COS Utrecht).

Anders denken
Op woensdag 19 november draagt F. Couwenbergh ideeën aan voor het anders gaan denken, om zo greep te krijgen op de Westerse groeieconomie. Plaats: 'De Berkhof', Waliënsestraat 33, Winterswijk.

Toekomst
Op woensdag 19 november houdt prof. drs. P. Rademaker, als bijzonder hoogleraar verbonden aan de Technische Universiteit Twente, een lezing over de problematiek van de toekomst. Plaats: Benedenzaal van sociëteit De Burcht, Burgsteeg 14, Leiden. Aanvang 20.00 uur. Meer informatie: tel. 071-5171720.

Kiezen en gekozen worden
Op donderdag 20 november houdt de afdeling Haarlemmerland een bijeenkomst met als thema 'verhouding tussen burger en overheid', dit naar aanleiding van de aankomende verkiezingen in 1998. Onder leiding van spreker en discussieleider Frans Bekker, plaatsvervangend directeur van de Wiardi Beckman-Stichting, zullen vragen worden behandeld als: is bij politieke partijen nog voldoende visie aanwezig, wordt voldoende evenwicht gezocht tussen economische, sociale en milieutechnische factoren, tussen de korte en lange termijn? Hebben de politieke partijen zichzelf veroordeeld tot politieke marginaliteit? Worden burgers voldoende betrokken bij de diverse afwegingen?
Plaats: Openbare Bibliotheek Heemstede, aanvang 20.00 uur. Toegang gratis. Informatie: tel. 023-5287090.

Marian Verkerk
Op donderdag 20 november houdt Marian Verkerk, landelijk voorzitter van het Humanistisch Verbond, een lezing over de vernieuwing en verandering binnen het HV. Humanisme als een herkenbare levensbeschouwing met een open houding naar geestverwanten.
Plaats: Wooncentrum voor ouderen De Clockenweerde (Tuinzaal), Klokkenlaan 85, 's-Hertogenbosch. Aanvang 20.00 uur.
Informatie: tel. 073-6147901.

Het volgende nummer verschijnt half december. Informatie voor deze rubriek moet uiterlijk 10 november binnen zijn bij de redactie.

Informatiemaatschappij
Op zondag 23 november spreekt Raoul Wirtz (inhoudelijk medewerker HV) over 'Leven in de informatiemaatschappij'. Ook wordt er een Internet-demonstratie gegeven.
Plaats: tuin-gebouw St. Vituskerk, St. Vitusstraat t.o. nr. 22, Hilversum. Aanvang 10.30 uur, zaal open 10.00 uur. Toegang gratis.

Postmodernisme
Op zondag 23 november houdt filosoof J. Keij een lezing over postmodernisme. Toegang, incl. koffie of thee, *f*5,-. Plaats: recreatiezaal van Park Boswijk, Boswijk te Doorn, aanvang 15.00 uur.

Leren sterven
Op zondag 23 november spreekt Paul van Tongeren, als ethicus verbonden aan de faculteit voor wijsbegeerte van de Nijmeegse universiteit, over het thema 'Vluchten voor de dood of leren sterven'. Plaats: Mandala, Marezatenstraat 7, Apeldoorn. Aanvang 14.30 uur.

Informatiemaatschappij
Op zondag 23 november organiseren de Jonge Humanisten een themadag over de informatiemaatschappij. L. Royakkers, docent Informatietechnologie in de maatschappij aan de Technische Universiteit Eindhoven zal in zijn lezing ingaan op de vraag op de informatietechnologie (IT) zich autonoom ontwikkelt of dat er een wisselwerking bestaat tussen IT en de maatschappij. Plaats: buurthuis De Ronde, Eindhoven.
Meer informatie: tel. 040-2435845 (Edwin Roos).

LETS
Op zondag 23 november houdt C. Broekhuizen een lezing over LETS (Local Exchange and Trade Systems). LETS richt zich op het uitwisselen van diensten en goederen zonder geld. Plaats: Het Centrum, Kalksteeg, Arnhem. Aanvang 14.00 uur.
Informatie: tel. 026-3649378.

Hannah Arendt
Op zondag 14 december zal Bart Prins ingaan op aspecten van het denken van Hannah Arendt (1906-1975).
Als joodse vrouw moest zij tweemaal vluchten voor het Hitler-regime. Deze achtergrond is van grote invloed geweest op haar denken over totalitaire regimes. De themadag duurt van 10.00 tot 17.00 uur, voor koffie, lunch etc. wordt gezorgd. Toegang *f*7,50. Plaats: Humanitasgebouw, Sarphatistraat 4-6 te Amsterdam.

Filosofieboekjes
In de serie 'Filosofie voor een breed publiek' zijn op dit moment de volgende boekjes verkrijgbaar: Boekjes Ia en Ib over algemene thema's uit de filosofie; IIa en IIb over autonomie; IIIa en IIIb over zingeving; IVa en IVb over vooruitgang; Va en Vb over de mens: geest en materie. Elk deeltje apart kost *f*7,40, een 'paar' *f*13,20 en de hele serie van tien stuks in één keer *f*55,- (prijzen incl. porto).
U kunt de boekjes bestellen door overmaking van het betreffende bedrag op giro 857558 van het Humanistisch Verbond Leeuwarden te Giekerk, o.v.v. de nummers van de gewenste boekjes.

Ontmoetingsweekend
Op 7 en 8 maart 1998 vindt wederom een ontmoetingsweekend voor leden plaats, georganiseerd door leden van diverse afdelingen van het HV. Thema is dit jaar 'In de ban van de media'. Jan Haasbroek, directeur van Human, houdt hierover een inleiding. Locatie: 'het Zeehuis' in Bergen aan Zee.

Kosten: volwassenen *f*35,-, kinderen tot 16 jaar *f*15,- en Jonge Humanisten *f*25,-. Alle maaltijden zijn bij de prijs inbegrepen. Voor kinderopvang wordt gezorgd. Meer informatie: tel. 072-5124108 (Emmy Kuiper) of 023-5632835 (Frans Huijzen), voor een uitgebreide informatiefolder.

Sprekers gevraagd

In Limburg is dringend vraag naar vrijwilligers die een toespraak vanuit humanistisch perspectief willen houden bij niet-kerkelijke uitvaarten. Het werk vraagt inzet en geeft voldoening. Belangstellenden krijgen een korte opleiding van twee weekenden en lopen enige tijd stage. De opleiding richt zich speciaal op de Limburgse situatie. Meer informatie: An Philipsen (tel. 077-3073837) of Pieter de Vrijer (020-5219043).

Psychische problemen

Stress, rouw, pesten, dementie; het zijn problemen waar iedereen op de één of andere manier mee te maken krijgt. Stichting Korrelatie constateerde dat er bij het publiek veel behoefte bestaat aan overzichtelijke en makkelijk verkrijgbare informatie over deze problemen. Daarom kunnen mensen tegenwoordig naast telefonische hulp en informatie bij Korrelatie gratis goed leesbare informatiebladen bestellen over een groot aantal psychische problemen. Op deze wijze krijgt men informatie over achtergronden en cijfers van het probleem, tips voor zelfhulp, mogelijkheden voor professionele hulp etc. Deze nieuwe service is mogelijk dankzij samenwerking met het Nationaal Fonds Geestelijke Volksgezondheid (NFGV).
Er zijn informatiebladen over: depressie, dwangstoornissen, stress, alcoholverslaving, verliesverwerking, schizofrenie, dementie, medicijnverslaving, achterblijven na zelfdoding, problemen pot ze niet op, persoonlijkheidsstoornissen, post-natale depressie, gokverslaving, manisch depressief, ontwikkelingsstoornissen, de juiste hulp op het juiste moment, pesten, post-traumatische stress, seksueel geweld, eetstoornissen en fobieën.
De informatiebladen zijn -gratis- te bestellen bij Korrelatie, tel. 030 - 233 13 35.

duurzame wereld
ncdo

in samenwerking met de Stichting Natuur en Milieu en de Nederlandse Vrouwen Raad nodigt u uit voor:

'Alles behalve tijd'
een podium over de gehaaste samenleving

Een podium over de relatie tussen economie, arbeid, tijd en duurzaamheid. Is haast onduurzaam?

Maakt minder haast de mensen gelukkiger, de wereld duurzamer en de mondiale samenleving rechtvaardiger?

Of is deze conclusie wel erg kort door de bocht?

Kun je je onthaasten, of maakt haast deel uit van het werk en de inrichting van de hele samenleving?

Maandag 8 december, 10.00 - 17.00 uur

Jaarbeurs, Utrecht

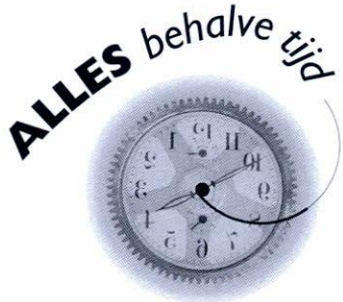

Aanmelding en informatie:
NCDO - duurzame wereld
Telefoon: 020 - 550 35 76

CRYPTOGRAM

Evert Wassenaar

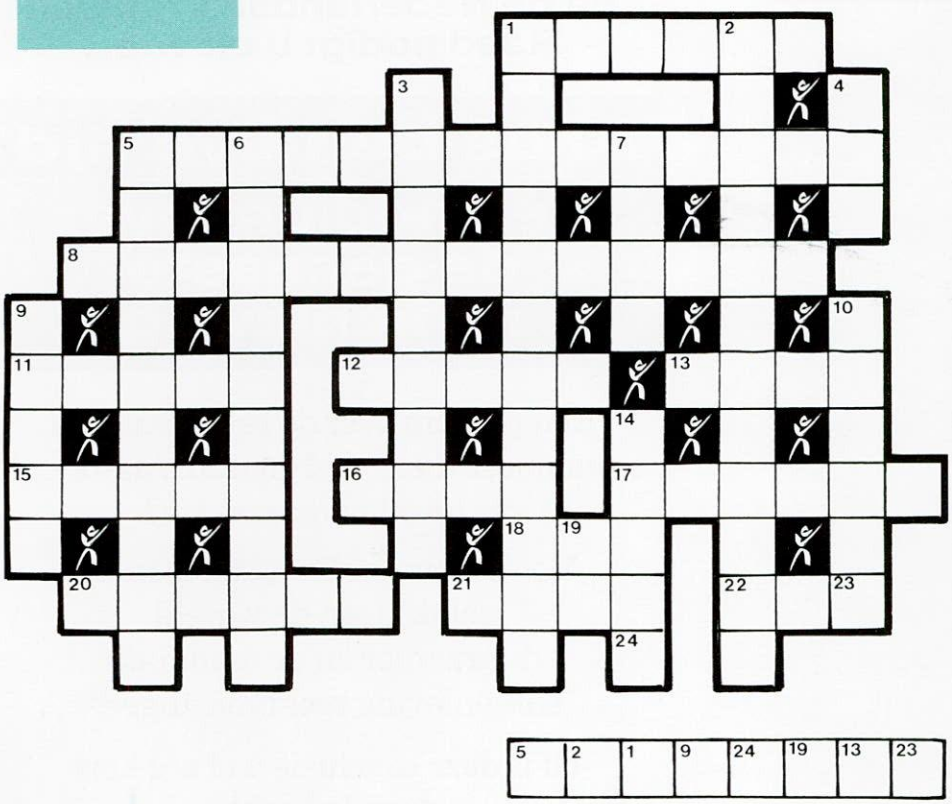

5	2	1	9	24	19	13	23

Horizontaal

1 Militair in kleine terts. (6)
5 (Geen) echt vaartuig. (14)
8 Tuincentrum. (14)
11 Dierlijke takken. (5)
12 Aflopende houtsoort. (5)
13 Neem aan dat die twee bij elkaar horen. (4)
15 Hartstochtelijk brandend. (5)
16 Kleuterkunst. (4)
17 Zoiets als 10 verticaal. (6)
18 Noot in Algerije. (3)
20 Publiek zintuig. (6)
21 Niet deze verlegenheid! (4)
22 Die Europeaan is in Frankrijk. (3)

Verticaal

1 Diner voor heel veel mensen? (12)
2 Met zo'n gezicht aanvaardde de violist zijn ontslag. (12)
3 Zeer vroeg materiaal voor kleding. (9)
4 Bevestigende bron. (3)
5 Zijn kantoor is op de negende verdieping. (10)
6 Koekje uit Nieuw Zeeland. (10)
7 Vis uit Majorca. (4)
9 Het eerste cadeau is een mooie plant. (5)
10 Vogels die een blijspel opvoeren. (6)
14 Draaien vaak in Drente. (5)
19 Modieus voorzetsel. (2)

Win een boekenbon!

De redactie verloot een boekenbon onder de inzenders van het juiste, gezochte woord (rechtsonder het cryptogram). Stuur uw oplossing vóór 14 november naar: Redactie Humanist, t.a.v. Saskia van Loenen, Postbus 75490, 1070 AL Amsterdam. De winnaar krijgt bericht en wordt in de volgende Humanist vermeld.

Oplossing cryptogram oktobernummer

Horizontaal
5 uiterlijkheden, 9 hoekman, 10 els, 12 email, 13 aangever, 14 trog, 15 Ellen, 17 werklui, 19 meer, 21 straatslijper, 23 Ido, 24 moes, 26 rats, 28 Best, 29 triool, 30 bietebauw.

Verticaal
1 lichtgeraakt, 2 gekeuvel, 3 vergaan, 4 geveltoerist, 6 lamprei, 7 kaneel, 8 vaarwater, 11 spoorloos, 16 ensemble, 18 ulster, 20 bijvrouw, 22 roe, 25 es, 27 appel, 29 tube.

Het gezochte woord van de vorige maand was: GELUKSSTER.
Winnaar: A. Collignon-Haring uit Drunen

Humanist is een uitgave van het Humanistisch Verbond, 52-ste jaargang nr. 11, november 1997.

Redactieadres:
Postbus 75490, 1070 AL Amsterdam.
Tel.: 020 - 5219030.
e-mail: hv@euronet.nl

Kantooradres:
Sarphatikade 13, Amsterdam.
Fax: 020 - 5219080
Algemene informatie:
Tel: 020 - 5219000

Redactie:
Marjan Slob (hfdred.)
Mirre Bots
Saskia van Loenen (red.secretariaat)

Vormgeving:
Studio Brouwer

Medewerkers dit nummer:
Theo Baart, Tijs van den Boomen, Simone van der Burg, Tanny Dobbelaar, Gert van Dijk, Niels de Hoog, Sijmen Hendriks, Tom Janssen, Roelie Koning, Henk Magnee, Cary Markerink, Peter van der Meer, Bert Nienhuis, Chris Pennarts, Anja Pleit, Leonie van den Schoor, Evert Wassenaar, Raoul Wirtz

Foto omslag:
Chris Pennarts

Redactiecommissie:
Hans Martens
Peter van Agteren

Prepress/Lithografie/Druk:
Brouwer Utrecht B.V.

Internet:
De Humanist wordt op Internet aangekondigd op de HV-Homepage: http://www.omroep.nl/human/hv

Teletekst:
De Humanist staat regelmatig aangekondigd op teletekst 325

Gesproken Humanist
De Humanist wordt ook ingesproken op cassette. Een jaarabonnement kost *f* 30,-. Aan te vragen bij:
Centrum voor gesproken lectuur,
Tel. 0486 - 486486

Advertenties:
Saskia van Loenen, Postbus 75490
1070 AL Amsterdam
Tel. 020 - 5219030
Fax 020 - 5219080.

Informatie over de tarieven op aanvraag verkrijgbaar

De Humanist wordt gedrukt op lichthouthoudend mc papier, chloorvrij.

Maak kennis met het Humanistisch Verbond

Vrijheid, rechtvaardigheid en respect voor menselijke waardigheid. Het Humanistisch Verbond draagt deze waarden uit door zich sterk te maken voor het recht op zelfbeschikking, voor gelijke behandeling, voor mensenrechten. Door het bevorderen van maatschappelijke discussies over medische ethiek, de vluchtelingenproblematiek en het consumptievraagstuk. Maar ook door bijvoorbeeld in ziekenhuizen en gevangenissen geestelijke verzorging te bieden.
Pasklare antwoorden heeft het Humanistisch Verbond niet, wel een inspirerende visie en kritische vragen. Hieronder drie mogelijkheden om kennis te maken met het Humanistisch Verbond.

Abonnee op de Humanist

Een jaarabonnement kost u slechts f 47,50. Hiervoor ontvangt u negen nummers per jaar, waaronder een dubbeldik themanummer (december/januari). Wilt u eerst kennismaken met de Humanist, dan is een proefabonnement ook mogelijk (3 nummers voor f 10,-). Voor een abonnement in het buitenland betaalt u f 75,- per jaar.

Donateur van het Steunfonds Humanisme

Als donateur van het Steunfonds Humanisme steunt u financieel de activiteiten van het Humanistisch Verbond. Het Steunfonds is een werkstichting van het HV en heeft als doel het werven en beheren van financiële middelen. Als donateur ontvangt u minimaal twee keer per jaar informatie over een project of activiteit van het HV met een acceptgiro. Zo kunt u per keer beslissen of u een financiële bijdrage wilt geven. Ook krijgt u informatie over de landelijke publieksactiviteiten.

Lid van het Humanistisch Verbond

Met ingang van 1 januari 1996 bedraagt de minimumcontributie f 95,-; een hogere bijdrage is natuurlijk welkom! Leden met een minimum-inkomen betalen f 55,-. Jongeren tot 27 jaar betalen slechts f 40,- per jaar. Bij het lidmaatschap van het Humanistisch Verbond is de Humanist inbegrepen. Per lid kan één persoon op hetzelfde adres kiezen voor een gratis medelidmaatschap (zonder Humanist). Als u eerst meer informatie wilt, kan dat natuurlijk ook.

Wij hopen u als abonnee, donateur of lid te mogen begroeten!

Verras iemand met een cadeau-abonnement op de Humanist!

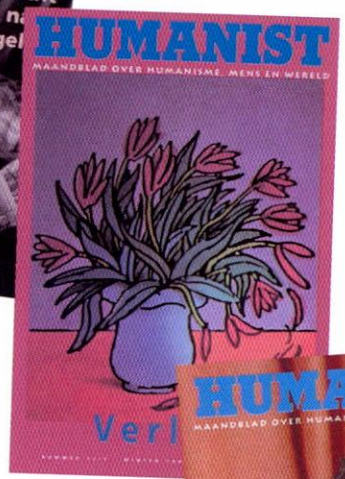

Kent u iemand die de Humanist graag zou willen lezen? En wilt u hem of haar een jaarabonnement van f 47,50 schenken? Vraag dan snel de kaart aan waarmee u familie, vriend(in), kennis of buur kunt opgeven. Op de kaart is ook ruimte voor een persoonlijke wens of boodschap aan de ontvanger van het cadeau. Eén telefoontje naar het Humanistisch Verbond is genoeg: 020-5219030.

De Humanist: een blad dat prikkelt tot nadenken en inspireert tot keuzes

Als geïnteresseerd lezer kent u de belangrijke vraagstukken van Latijns-Amerikaanse landen. Zoals armoede en het ontbreken of moeizaam opbouwen van een democratische samenleving. Kunst en cultuur zijn het cement van belangrijke ontwikkelingsprocessen in elk land. Daarom steunt het Hivos Cultuur Fonds culturele initiatieven in bijvoorbeeld Honduras.

Om kunst te maken in Honduras moet je problemen op kunnen lossen. Om als vrouw in Honduras kunst te maken al helemaal. Regina Aguilar, beeldend kunstenares uit Honduras, is lid van het kunstenaarscollectief Mujeres en las Artes. Dit collectief voor en door vrouwen krijgt financiële steun van het Hivos Cultuur Fonds. Mujeres en las Artes geeft bekendheid aan kunst van vrouwen door tentoonstellingen en optredens te organiseren en publicaties uit te geven. Voor Regina Aguilar is de steun van Mujeres en las Artes noodzakelijk om als vrije beeldhouwster in Honduras te kunnen werken.

Het Hivos Cultuur Fonds maakt met behulp van giften van donateurs vele culturele initiatieven in Afrika, Azië en Latijns-Amerika mogelijk en helpt kunstenaars in hun eigen levensonderhoud te voorzien.

oog in oog met een andere cultuur

Steun het Hivos Cultuur Fonds, giro 1969 Den Haag, telefoon 070 - 363 69 07

Hivos *Mensen helpen mens te zijn*

Hivos, Humanistisch Instituut voor Ontwikkelingssamenwerking